

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Сумський державний університет

Науково-навчальний інститут бізнесу, економіки та менеджменту
(повна назва інституту/факультету)

Кафедра економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування
(повна назва кафедри)

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ Олександра КАРІНЦЕВА

(підпис)

(Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

_____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня бакалавр

(бакалавр / магістр)

зі спеціальності 051 Економіка,

(код та назва)

освітньо-професійної програми Економіка і бізнес

(освітньо-професійної / освітньо-наукової)

(назва програми)

на тему: «Економічна стратегія розвитку малого бізнесу в умовах військового
конфлікту»

Здобувачки групи ЕН-02/1e Саленко Єкатерини Сергіївни

(шифр групи)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис)

Єкатерина САЛЕНКО

(Ім'я та ПРІЗВИЩЕ здобувача)

Керівник: асистент каф. ЕП та БА, к.е.н., доц. В'ячеслав ВОРОНЕНКО

(посада, науковий ступінь, вчене звання, Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

(підпис)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Сумський державний університет

КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ, ПІДПРИЄМНИЦТВА
ТА БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувачка кафедри економіки,
підприємництва
та бізнес-адміністрування
_____ Олександра КАРІНЦЕВА
«___» _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ
до кваліфікаційної роботи
для здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

Студентки групи ЕН-02/1е, 4 курсу, ННІ БіЕМ
Спеціальність: 051 «Економіка»
Освітня програма: 6.051.00.06 «Економіка і бізнес»
Саленко Єкатерина Сергіївна

Тема кваліфікаційної роботи: «Економічна стратегія розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту»
Затверджена наказом по СумДУ № 0594-VI від 30.05.2024 р.

Термін подання здобувачем вищої освіти завершеної кваліфікаційної роботи: до 28.05.2024 р.

Вихідні дані до роботи: матеріали праць вітчизняних та зарубіжних вчених, електронні ресурси в Інтернеті з приводу виокремлення напрямів формування та вдосконалення економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.

Зміст основної частини кваліфікаційної роботи (перелік питань, що підлягають розробленню): теоретичні засади формування економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту; аналіз впливу військового конфлікту на розвиток малого бізнесу в Україні; шляхи реалізації економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.

Перелік ілюстрацій (мають бути представлені під час захисту): динаміка кількості суб'єктів малого підприємництва, які працювали на території України протягом 2014–2022 рр.; розподіл відповідей респондентів на

запитання: «Чи припиняла ваша компанія діяльність через повномасштабне вторгнення?»; динаміка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами малого підприємництва, які працювали на території України за 2014-2022 рр. (млн. грн); ТОП-сфери діяльності новостворених ФОПів за I півріччя 2023 р.

Дата видачі завдання: 08.04.2024 р.

Керівник кваліфікаційної роботи: к.е.н., доц. В'ячеслав ВОРОНЕНКО
(вч. звання, Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

Завдання прийняла до виконання: 08.04.2024 р. _____
підпис студентки

Примітки:

1. Це завдання є складовою кваліфікаційної роботи на здобуття освітнього ступеня та розміщується після її титульного аркушу.
2. Після складання завдання, студент має ознайомитися із:
 - календарним графіком підготовки кваліфікаційної роботи із зазначеними строками виконання окремих етапів;
 - порядком перевірки кваліфікаційної роботи на наявність ознак академічного плагіату;
 - критеріями оцінювання та вимогами до кваліфікаційної роботи.

АНОТАЦІЯ

Саленко Єкатерина Сергіївна. Економічна стратегія розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.

Кваліфікаційна робота бакалавра зі спеціальності 051 «Економіка», освітня програма «Економіка і бізнес», Сумський державний університет, Суми, 2024 р.

Кваліфікаційна робота містить 61 сторінку основного тексту, 3 розділи, 10 таблиць, 4 рисунки, 92 джерела в списку використаної літератури.

Актуальність дослідження: підприємства в умовах військового конфлікту стикаються з ризиком порушення їхньої безпеки, а також руйнуванням інфраструктури, що впливає на їхню можливість функціонувати, виробляти товари та надавати послуги. Умови військового конфлікту можуть порушити ланцюжки постачання та доступ до ресурсів, що є критичним для багатьох малих підприємств, що приводить до збільшення витрат і скорочення продуктивності. У таких умовах малий бізнес змушений швидко адаптуватися до змін і шукати нові шляхи для забезпечення прибутковості та виживання. Інновації можуть стати ключовим фактором у вирішенні цих проблем. Уряди та міжнародні організації можуть здійснювати політичні заходи та надавати фінансову підтримку для забезпечення стабільності малих підприємств в умовах військових конфліктів. Таким чином, вивчення та розробка економічних стратегій для розвитку малого бізнесу в умовах військових конфліктів є дуже важливим завданням для забезпечення стійкості та економічного зростання в умовах нестабільності.

Метою даної роботи є виокремлення напрямів формування та вдосконалення економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.

Відповідно до мети дослідження були поставлені наступні *завдання*: дослідити теоретичні основи економічної стратегії розвитку малого бізнесу, визначити підходи та фактори, які впливають на формування стратегії розвитку

малого бізнесу в умовах військового конфлікту; проаналізувати економічні показники діяльності малого бізнесу в Україні, провести дослідження державної підтримки малого бізнесу в умовах військового конфлікту та обґрунтувати перспективи розвитку малого бізнесу після завершення військового конфлікту.

Об'єктом дослідження є економічна стратегія розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.

Предметом дослідження є особливості формування та вдосконалення економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.

У першому розділі «Теоретичні засади формування економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту» розглядаються теоретичні засади формування економічної стратегії розвитку малого бізнесу; визначено поняття та сутність економічної стратегії розвитку малого бізнесу; досліджено концептуальні підходи до розробки економічної стратегії розвитку малого бізнесу; обґрунтовано фактори, які впливають на формування стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.

У другому розділі «Аналіз впливу військового конфлікту на розвиток малого бізнесу в Україні» міститься детальний розгляд галузевих та регіональних особливостей впливу військового конфлікту на малий бізнес в Україні; досліджено методичні підходи до аналізу розвитку малого бізнесу в Україні; проведено аналіз економічних показників діяльності малого бізнесу в Україні.

У третьому розділі «Шляхи реалізації економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту», проведено аналіз державної підтримки малого бізнесу в умовах військового конфлікту; визначено роль громадських організацій та бізнес-асоціацій у підтримці розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту; обґрунтовано перспективи розвитку малого бізнесу після завершення військового конфлікту.

За результатами роботи зроблено висновки щодо розвитку малого бізнесу після завершення військового конфлікту, проте потрібно уважно вивчити та

аналізувати вплив військового конфлікту на малий бізнес в Україні.

У процесі виконання кваліфікаційної роботи використовувалися наступні *методи*:

1. *Теоретичний метод*, що полягає в систематичному вивченні наукової літератури, наукових статей, публікацій та інших джерел інформації, що стосуються впливу військового конфлікту на розвиток малого бізнесу в Україні.

2. *Математичне моделювання та аналіз даних*, що включає використання математичних моделей, статистичних методів та аналізу даних для обробки та інтерпретації отриманих результатів. У контексті державної підтримки малого бізнесу в умовах військового конфлікту, використано заходи розвитку малого бізнесу після завершення військового конфлікту.

Ключові слова: малий бізнес, економічна стратегія, військовий конфлікт, розвиток, державна підтримка, громадські організації, фінансова стабільність, інновації, аналіз економічних показників, перспективи розвитку.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ	11
1.1. Поняття та сутність економічної стратегії розвитку малого бізнесу	11
1.2. Концептуальні підходи до розробки економічної стратегії розвитку малого бізнесу.....	15
1.3. Фактори, які впливають на формування стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.....	18
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ВПЛИВУ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА РОЗВИТОК МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ	21
2.1. Галузеві та регіональні особливості впливу військового конфлікту на малий бізнес в Україні.....	21
2.2. Методичні підходи до аналізу розвитку малого бізнесу в Україні.....	34
2.3. Аналіз економічних показників діяльності малого бізнесу в Україні.....	44
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ.....	55
3.1. Державна підтримка малого бізнесу в умовах військового конфлікту	55
3.2. Роль громадських організацій та бізнес-асоціацій у підтримці розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.....	61
3.3. Перспективи розвитку малого бізнесу після завершення військового конфлікту.....	63
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Військові конфлікти часто ведуть до зниження економічної активності, зменшення інвестицій та збільшення ризиків для бізнесу [56, 65, 74]. Малі підприємства, зазвичай, мають менші ресурси для витримки таких труднощів порівняно з великими корпораціями. Підприємства в умовах військового конфлікту стикаються з ризиком порушення їхньої безпеки, а також руйнуванням інфраструктури, що впливає на їхню можливість функціонувати, виробляти товари та надавати послуги. Умови військового конфлікту можуть порушити ланцюжки постачання та доступ до ресурсів, що є критичним для багатьох малих підприємств, що приводить до збільшення витрат і скорочення продуктивності [76]. У таких умовах малий бізнес змушений швидко адаптуватися до змін і шукати нові шляхи для забезпечення прибутковості та виживання. Інновації можуть стати ключовим фактором у вирішенні цих проблем [57, 73, 88]. Уряди та міжнародні організації можуть здійснювати політичні заходи та надавати фінансову підтримку для забезпечення стабільності малих підприємств в умовах військових конфліктів. Таким чином, вивчення та розробка економічних стратегій для розвитку малого бізнесу в умовах військових конфліктів є дуже важливим завданням для забезпечення стійкості та економічного зростання в умовах нестабільності [51-53, 79, 82, 86, 90, 92].

Особливості формування та вдосконалення економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту досліджували у своїх роботах такі дослідники, як: Адамець Т., Алексейчук Л., Балащук Т., Забужко І., Коріненко В., Ноєва В., Петлюк Ю., Розанов Т., Фінк Т., Ястремська О., Баррінджер Б., Басс Френк М., Бхід А. та ін. Автори відзначають, що внаслідок бойових дій та окупації частини території України, багато малих підприємств втратили доступ до своїх ринків збуту та клієнтської бази. Багато виробничих потужностей, складів, магазинів та інших об'єктів інфраструктури малого бізнесу були зруйновані або пошкоджені внаслідок бойових дій. У сучасних

умовах малий бізнес відіграє важливу роль у створенні робочих місць, сплаті податків та стимулюванні економічного зростання. Тому тема формування та вдосконалення економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту є актуальною та потребує подальшого дослідження [54, 61, 75, 91].

Метою дослідження є виокремлення напрямів формування та вдосконалення економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.

Мета дослідження зумовила необхідність виконання наступних **завдань дослідження:**

- дослідити поняття та сутність економічної стратегії розвитку малого бізнесу;
- визначити концептуальні підходи до розробки економічної стратегії розвитку малого бізнесу;
- надати фактори, які впливають на формування стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту;
- проаналізувати галузеві та регіональні особливості впливу військового конфлікту на малий бізнес в Україні;
- дослідити методичні підходи до аналізу розвитку малого бізнесу в Україні;
- провести аналіз економічних показників діяльності малого бізнесу в Україні;
- провести дослідження державної підтримки малого бізнесу в умовах військового конфлікту;
- визначити роль громадських організацій та бізнес-асоціацій у підтримці розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту;
- обґрунтувати перспективи розвитку малого бізнесу після завершення військового конфлікту.

Об'єкт дослідження – економічна стратегія розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.

Предметом дослідження є особливості формування та вдосконалення економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту.

Методи дослідження, які використовувались в процесі виконання завдань, наступні: розкриття особливостей формування та вдосконалення економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту здійснювалось за допомогою методу індукції; методи аналізу використовувались при розкритті показників розвитку суб'єктів малого підприємництва в Україні та визначенні основних тенденцій та коливань; в процесі з'ясування економічної природи малого підприємництва та його значення для національної економіки та суспільства використано методи теоретичного пізнання; при розкритті особливостей та етапів формування та вдосконалення економічної стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту використано історичний метод; для узагальнення й формування висновків використано абстрактно-логічний метод.

Інформаційна база дослідження представлена матеріалами праць вітчизняних та зарубіжних вчених, різноманітними статистичними даними, а також матеріалами електронних ресурсів в Інтернеті.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи становить 79 сторінок, із них основних зміст викладений на 61 сторінці. Список використаної літератури налічує 50 джерел.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

1.1. Поняття та сутність економічної стратегії розвитку малого бізнесу

Малий бізнес відіграє важливу роль у сучасній економіці, виступаючи рушійною силою економічного зростання, джерелом нових робочих місць та інновацій. Для успішного функціонування та розвитку в динамічних умовах ринку, малим підприємствам необхідно мати чітку та ефективну економічну стратегію. Поточні обставини, що полягають у повномасштабному вторгненні росії на територію України, створюють необхідність для підприємств не лише адаптуватися до нестабільного українського бізнес-середовища, але й активізувати процеси розробки стратегії розвитку на довгострокову перспективу. Невизначеність зовнішнього середовища підштовхує підприємства до вироблення стратегій розвитку, що базуються на обґрунтуванні конкретних сценаріїв діяльності у майбутньому. Ці стратегії розвитку повинні ґрунтуватися на раціональному використанні корпоративних ресурсів та покращенні виробництва товарів або надання послуг для задоволення потреб споживачів. Одночасно вони повинні містити чіткі дії підприємства, напрямки їх реалізації та обов'язково враховувати можливі загрози. З цими умовами виникає проблема розробки стратегії розвитку підприємства з установленням цілей та завдань, спрямованих на стійке економічне піднесення суб'єкта господарювання в умовах війни [15, 76, 80, 81].

Кожне підприємство має свою власну унікальну природу, і тому процес розробки стратегії його розвитку залежить від ряду факторів: специфіки галузі, до якої воно належить; динаміки досягнутих показників його діяльності; наявного потенціалу; позиції на ринку; поведінки конкурентів; уподобань споживачів та інших аспектів. Більшість вітчизняних підприємств раніше діяли

в реактивному режимі, ігноруючи критичні зовнішні фактори та спираючись виключно на внутрішні історичні показники для прогнозування майбутніх результатів. З початком повномасштабного вторгнення росії до України вітчизняні підприємства змогли у короткий термін адаптувати управління всіма процесами до умов невизначеності та критичності. Крім того, вони переорієнтувалися на пошук таких шляхів розвитку і функціонування на ринку, які могли б забезпечити переваги над конкурентами в довгостроковій перспективі [17, 57, 58, 62, 69, 73, 85, 89].

Основоположник стратегічного управління І. Ансофф розглядає стратегію як метод визначення основних цілей для корпоративних і функціональних рівнів, інтерпретуючи її як набір правил для прийняття рішень, за допомогою яких підприємство здійснює діяльність у межах його інтересів. М. Портер вважає, що стратегія підприємства є способом реагування на зовнішні можливості і загрози, а також сильні та слабкі сторони, мета якої полягає у досягненні переваг над конкурентами в довгостроковій перспективі [32, с. 319].

Вітчизняні дослідники, Дикань В. та Фролова Н. [11], вважають, що стратегія розвитку є програмою дій для досягнення стратегічної мети суб'єкта господарювання. Узагальнюючи наукові підходи до розуміння поняття «стратегія розвитку», слід відзначити, що для підприємства це є чітко продумані цілі та завдання, досягнення яких забезпечить сформовані обсяги ресурсного потенціалу з урахуванням конкурентних позицій суб'єкта господарювання на ринку продукції чи послуг. Стратегія розвитку охоплює різні сторони діяльності підприємства та спрямована на прогресивний розвиток і досягнення високих результатів [59, 63, 70, 71].

Економічна стратегія розвитку малого бізнесу – це комплексний план дій, спрямований на досягнення довгострокових цілей підприємства в умовах конкурентного середовища [38]. Вона визначає пріоритетні напрямки розвитку, розподіл ресурсів, взаємодію з зовнішнім середовищем та інструменти

досягнення поставлених цілей. Підходи авторів до визначення сутності поняття економічної стратегії розвитку малого бізнесу наведені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Підходи авторів до визначення сутності поняття економічної стратегії
розвитку малого бізнесу

Автори, джерело	Визначення поняття
Ареф'єва О., Пілецька С., Лістрова М. [2]	Система цілей, пріоритетів, методів та засобів, спрямована на досягнення довгострокових цілей розвитку малого підприємства в умовах конкурентного середовища.
Бугайчук В., Грабчук І., Аляб'єва В. [5]	Сукупність цілеспрямованих дій, заснованих на аналізі та прогнозуванні розвитку зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, що забезпечують його стійке та ефективне функціонування в конкурентних умовах.
Василець Н. [7, с. 112]	Система цілей, пріоритетів, методів та засобів, що забезпечують ефективне функціонування та розвиток малого підприємства на довгострокову перспективу.
Вдовічен А., Вдовічена О. [8, с. 14]	Система цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення довгострокових цілей розвитку малого підприємства, що ґрунтується на аналізі його внутрішнього та зовнішнього середовища, а також на його ресурсному потенціалі.
Гармаш Р. [9]	Комплекс цілеспрямованих дій, що розробляються на основі аналізу внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на діяльність малого підприємства, з метою досягнення його довгострокових цілей.
Дикань В., Фролова Н. [11]	Сукупність цілеспрямованих дій, що ґрунтуються на глибокому аналізі внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, спрямованих на досягнення його довгострокових цілей розвитку в умовах конкурентного середовища.
Ковальчук Н., Калугарь А. [15]	Система цілеспрямованих дій, що ґрунтується на аналізі внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, спрямованих на досягнення його довгострокових цілей розвитку в умовах мінливої економічної ситуації.

Згідно табл. 1.1, всі автори [2; 5; 7, с. 112; 8, с. 14; 9; 11; 15] визнають, що економічна стратегія розвитку малого бізнесу – це система цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення довгострокових цілей підприємства. Більшість авторів [2; 5; 7, с. 112; 8, с. 14] підкреслюють важливість аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства при розробці стратегії. Деякі автори [9; 11; 15] роблять акцент на тому, що стратегія повинна бути гнучкою та адаптивною до мінливих умов середовища. Також доцільно зазначити, що автори [2; 5; 7, с. 112; 8, с. 14; 9; 11; 15] наводять різноманітні визначення

поняття «економічна стратегія розвитку малого бізнесу», проте всі вони підкреслюють системність цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення довгострокових цілей розвитку підприємства в умовах конкурентного або змінюваного середовища. Зокрема, Ареф'єва О., Пілецька С., Лістрова М. [2] визначають економічну стратегію як систему цілей, пріоритетів, методів та засобів, спрямованих на досягнення довгострокових цілей розвитку малого підприємства в умовах конкурентного середовища. За визначенням Бугайчук В., Грабчук І., Аляб'єва В., економічна стратегія – це сукупність цілеспрямованих дій, які базуються на аналізі та прогнозуванні розвитку зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, забезпечуючи його стійке та ефективне функціонування в конкурентних умовах [5]. Інші автори [7, с. 112; 8, с. 14; 9; 11; 15] також акцентують на системності цілеспрямованих дій, що базуються на аналізі внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, спрямованих на досягнення його довгострокових цілей розвитку в умовах конкурентного або змінюваного економічного середовища.

Сутність економічної стратегії розвитку малого бізнесу полягає в тому, що вона:

- Ґрунтується на глибокому аналізі внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. Це дозволяє визначити його сильні та слабкі сторони, можливості та загрози, які впливатимуть на його розвиток.

- Визначає чіткі та вимірювані цілі. Цілі мають бути реальними, досяжними, конкретними, вимірюваними та обмеженими в часі (SMART).

- Розробляє комплекс заходів для досягнення поставлених цілей. Ці заходи мають бути ефективними, економічно обґрунтованими та реалістичними.

- Забезпечує моніторинг та оцінку результатів реалізації стратегії. Це дозволяє визначити її ефективність та внести необхідні корективи в процесі реалізації [14, с. 118].

Економічна стратегія розвитку малого бізнесу є ключовим інструментом його успішного функціонування та розвитку в динамічних умовах ринку. Вона

дозволяє підприємству визначити свої конкурентні переваги, сформувавши чіткі цілі та розробити ефективний план їх досягнення [24, с. 91].

Отже, поняття економічної стратегії розвитку малого бізнесу визначається різними авторами як система цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення довгострокових цілей розвитку підприємства в умовах конкурентного або змінюваного економічного середовища. Основною метою економічної стратегії є забезпечення стійкості, ефективності та успішного функціонування малого підприємства в умовах постійних змін. Сутність економічної стратегії розвитку малого бізнесу полягає у визначенні цілей та пріоритетів розвитку підприємства, аналізі внутрішнього та зовнішнього середовища, а також виборі оптимальних методів та інструментів для досягнення цих цілей. Важливими складовими економічної стратегії є глибокий аналіз факторів впливу, які включають у себе як внутрішні, так і зовнішні чинники, що впливають на діяльність підприємства. У світлі постійних змін у сучасному економічному середовищі, економічна стратегія розвитку малого бізнесу стає ключовим інструментом для забезпечення конкурентоспроможності та стійкості підприємства. Оптимально побудована стратегія дозволяє малому бізнесу ефективно використовувати свої ресурси, адаптуватися до змін у середовищі та досягати поставлених цілей у довгостроковій перспективі.

1.2. Концептуальні підходи до розробки економічної стратегії розвитку малого бізнесу

Малий бізнес відіграє важливу роль у сучасній економіці, виступаючи рушійною силою економічного зростання, джерелом нових робочих місць та інновацій. Однак, в умовах динамічного та мінливого ринкового середовища, малим підприємствам необхідно мати чітку та ефективну економічну стратегію для успішного функціонування та розвитку.

Етапи розробки економічної стратегії розвитку малого бізнесу наведені у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Етапи розробки економічної стратегії розвитку малого бізнесу [13, с. 87]

Етап	Характеристика
1. Аналіз ситуації	1.1. Визначення місії та бачення підприємства
	1.2. Аналіз внутрішнього середовища підприємства (сильні та слабкі сторони)
	1.3. Аналіз зовнішнього середовища підприємства (можливості та загрози)
	1.4. Визначення ключових факторів успіху (КФУ)
2. Формулювання цілей	2.1. Визначення довгострокових цілей розвитку підприємства
	2.2. Визначення короткострокових цілей розвитку підприємства
	2.3. Формулювання SMART-цілей
3. Розробка стратегії	3.1. Вибір концептуального підходу до розробки стратегії
	3.2. Розробка альтернативних стратегій
	3.3. Оцінка та вибір оптимальної стратегії
4. Реалізація стратегії	4.1. Розробка плану реалізації стратегії
	4.2. Розподіл ресурсів
	4.3. Моніторинг та контроль виконання стратегії
5. Оцінка результатів	5.1. Порівняння фактичних результатів з запланованими
	5.2. Виявлення причин відхилень
	5.3. Внесення коректив до стратегії

Розробка економічної стратегії розвитку малого бізнесу може базуватися на різних концептуальних підходах, що враховують специфіку підприємства, його галузь та економічне середовище. Деякі з найпоширеніших концепцій включають:

1. SWOT-аналіз: Цей підхід базується на визначенні сильних і слабких сторін, можливостей і загроз, які впливають на підприємство. Шляхом аналізу внутрішніх та зовнішніх факторів можна сформулювати стратегію, яка максимально використовує переваги та нейтралізує недоліки.

2. Портерівський аналіз «П'ять сил»: Цей аналітичний підхід допомагає зрозуміти конкурентну ситуацію в галузі та визначити потенційні стратегічні можливості. Він враховує вплив постачальників, покупців, потенційних конкурентів, продуктів-замінників та ступінь конкуренції.

3. Стратегічне планування: Цей підхід передбачає створення довгострокових стратегічних цілей та планів дій для їх досягнення. Він включає

в себе аналіз поточного стану підприємства, формулювання місії та визначення стратегічних ініціатив.

4. Ресурсно-орієнтований підхід: Цей підхід акцентує на внутрішніх ресурсах та компетенціях підприємства, визначаючи стратегії, які максимально використовують його потенціал.

5. Інноваційний підхід: Цей підхід ставить акцент на розвиток новаторських рішень, продуктів або послуг, що дозволяє підприємству зайняти вигідну позицію на ринку [7, с. 112].

Використання цих підходів у поєднанні або окремо може допомогти підприємствам ефективно розробляти та впроваджувати стратегії розвитку, що сприяють їх успішності в умовах конкурентного середовища.

Існує кілька основних концептуальних підходів до розробки економічної стратегії розвитку малого бізнесу:

1. Підхід, орієнтований на ресурси. Цей підхід ґрунтується на аналізі внутрішніх ресурсів підприємства та визначенні його конкурентних переваг. На основі цього аналізу розробляється стратегія, яка дозволяє максимально використовувати сильні сторони підприємства та мінімізувати його слабкі сторони.

2. Підхід, орієнтований на ринок. Цей підхід ґрунтується на аналізі зовнішнього середовища підприємства та визначенні його ринкових можливостей та загроз. На основі цього аналізу розробляється стратегія, яка дозволяє підприємству зайняти вигідну позицію на ринку та досягти конкурентних переваг.

3. Підхід, орієнтований на цілі. Цей підхід ґрунтується на визначенні чітких та вимірюваних цілей розвитку підприємства. На основі цих цілей розробляється стратегія, яка визначає пріоритетні напрямки розвитку та засоби їх досягнення.

4. Підхід, орієнтований на врахуванні інтересів всіх зацікавлених сторін, які мають вплив на діяльність підприємства. На основі цього підходу

розробляється стратегія, яка дозволяє максимізувати цінність для всіх стейкхолдерів [29, с. 178].

Сучасні умови діяльності в Україні відкривають нові можливості, особливо для малих підприємств. Вони продовжують працювати навіть під час втрат окремих складових своєї операційної структури або під час руйнування складових організації. Це спонукає їх до пошуку нових партнерів, запуску спільних проєктів та створення асоціацій і спілок для подолання нових викликів. Залежно від цілей та пріоритетів розвитку, економічні стратегії малого бізнесу можуть бути класифіковані наступним чином:

– Стратегії зростання: спрямовані на збільшення обсягів продажів, розширення ринку збуту та збільшення частки ринку.

– Стратегії стабілізації: спрямовані на збереження існуючих позицій на ринку та забезпечення стабільного розвитку підприємства.

– Стратегії виживання: спрямовані на додання кризових явищ та забезпечення виживання підприємства на ринку [18].

Отже, мале підприємництво може стати рятівником для української економіки, оскільки його розвиток сприяє підвищенню платоспроможності населення та збільшенню надходжень до державного бюджету. Зміцнення економічної стабільності країни вимагає активізації підприємницької діяльності, що в перспективі дозволить ефективніше протистояти зовнішнім загрозам і забезпечити економічну безпеку.

1.3. Фактори, які впливають на формування стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту

У сучасних умовах військового конфлікту розробка стратегії розвитку малого бізнесу стає особливо важливою і складною задачею. Це через вплив воєнного конфлікту на економічну та соціальну ситуацію в країні. Військовий конфлікт часто призводить до економічної нестабільності, що може впливати на фінансове становище малих підприємств. Зміни в обмеженнях торгівлі,

виробництва та фінансових ринків потребують від малого бізнесу адаптації та перегляду стратегій. Військовий конфлікт призводить до зміни у споживчому попиті через зміни у споживчих уподобаннях, фінансових можливостях та психологічному стані споживачів. Малі підприємства повинні адаптувати свої продукти та послуги до нових реалій ринку [7, с. 119]. Основні фактори, які впливають на формування стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту наведені у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Основні фактори, які впливають на формування стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту (побудовано на основі [11])

Фактори	Характеристика
Внутрішні фактори:	
Фінансові ресурси	Наявність коштів для ведення бізнесу, можливість отримання кредитів, грантів, допомоги від держави та міжнародних організацій.
Матеріально-технічна база	Наявність обладнання, інструментів, сировини, складських приміщень тощо.
Персонал	Кваліфікація та досвід співробітників, їх лояльність до компанії, готовність до роботи в умовах стресу.
Маркетингові ресурси	Впізнаваність бренду, наявність каналів збуту, можливість проведення маркетингових кампаній.
Зовнішні фактори:	
Економічна ситуація	Рівень інфляції, безробіття, курсу валют, державні регулювання тощо.
Політична ситуація	Рівень політичної стабільності, наявність ризиків ескалації конфлікту, можливість введення нових санкцій.
Конкурентне середовище	Дії конкурентів, зміни в їх стратегіях, поява нових гравців на ринку.
Потреби та поведінка споживачів	Зміна попиту на товари та послуги, формування нових потреб та пріоритетів.
Специфічні фактори, пов'язані з військовим конфліктом:	
Рівень руйнувань в регіоні	Можливість ведення бізнесу в конкретному місці, доступність необхідної інфраструктури.
Наявність ризиків для безпеки	Можливість евакуації персоналу, крадіжок, диверсій тощо.
Зміни в законодавстві	Введення нових правил ведення бізнесу, податкові пільги, обмеження на експорт/імпорт тощо.
Психологічний стан суспільства	Рівень тривожності, патріотичні настрої, готовність до підтримки вітчизняного бізнесу.

Відповідно до табл. 1.3, в умовах військового конфлікту формування стратегії розвитку малого бізнесу є складним завданням, оскільки на нього

впливають різноманітні фактори як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Врахування цих факторів дозволяє малому бізнесу ефективно адаптуватися до складних умов військового конфлікту та розробляти стратегії, спрямовані на забезпечення стабільності та успішності у таких умовах.

Військовий конфлікт збільшує ризики для бізнесу, такі як ризики безпеки, політичні ризики та ризики зміни регулятивного середовища, тому малі підприємства повинні ретельно оцінювати ці ризики та включати їх у свої стратегії розвитку. Військовий конфлікт вимагає реорганізації бізнес-процесів, включаючи постачання, виробництво та маркетинг, тому малі підприємства повинні бути готові до змін та швидко адаптуватися до нових умов. Врахування цих факторів є критично важливим для успішного формування стратегії розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту. Тільки шляхом уважного аналізу та гнучкості у відповіді на зміни можуть підприємства зберегти конкурентоспроможність та забезпечити свій успіх [21].

Військова агресія росії проти України негативно позначилася на економічному і соціальному становищі всіх регіонів країни. Руйнування економічної та соціальної інфраструктури призвело до обмеження доступу підприємств до ресурсів і ринків, що призвело до зростання інфляції, девальвації валюти та внутрішнього переміщення населення. За даними Світового банку, збитки від війни оцінюються приблизно в 350 мільярдів доларів, що призвело до скорочення ВВП країни більш ніж на третину. Ця ситуація ускладнює діяльність як великих, так і малих підприємств, оскільки вони є ключовим елементом української економіки [6].

Отже, забезпечення ефективного функціонування малого підприємництва залежить від соціально-економічних явищ, процесів та впливових факторів, які можуть сприяти або стримувати розвиток підприємницької діяльності. Ці фактори можна поділити на зовнішні (або екзогенні), які регулюються на державному рівні, та внутрішні (ендогенні), які визначаються конкретними механізмами регулювання та управлінськими рішеннями на рівні окремого малого підприємства.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ВПЛИВУ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА РОЗВИТОК МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

2.1. Галузеві та регіональні особливості впливу військового конфлікту на малий бізнес в Україні

Під час війни та збройного конфлікту бізнес перестає бути нейтральним. З 2014 року, починаючи з ескалації конфлікту, який досяг повномасштабної війни в лютому 2022, міжнародні та українські компанії повинні були виявляти поглиблену обачність щодо прав людини. Однак їх здатність реагувати на ці виклики залежить від кількох факторів: галузь діяльності (наприклад, постачальники послуг чи виробництво); розмір компанії (великі підприємства з більшими ресурсами здатні ефективніше реагувати, ніж малі та середні підприємства); розташування виробничих потужностей або офісів (території, які перебувають поза контролем уряду України; райони, які відновили контроль уряду України; зони активних бойових дій; або безпечні регіони).

Під час війни підприємства ніколи не можуть діяти нейтрально, оскільки їх бізнес-операції завжди мають вплив на динаміку конфлікту. Повномасштабна війна росії проти України призвела до глобального погіршення політичної, продовольчої та енергетичної безпеки, а також спричинила масове переміщення біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Національно це призвело до численних людських трагедій і збитків. Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року підприємства в Україні зіткнулися зі значними викликами, такими як забезпечення безпеки та охорони здоров'я працівників, операційні проблеми з переміщенням операцій та персоналу, логістичні труднощі та/або інші проблеми [47]. Більшість компаній не були готові до початку війни і не мали планів дій на випадок надзвичайних ситуацій або стратегій зменшення ризиків. Деякі міжнародні компанії негайно припинили свою діяльність за рекомендаціями своїх урядів або відповідно до корпоративної політики, тоді як деякі національні підприємства продовжували

свою роботу, надаючи допомогу населенню у подоланні перших днів війни та забезпечуючи доступ до необхідних товарів та послуг. Для багатьох з цих компаній робота в цей час була складним балансуванням між безпекою співробітників та попитом споживачів.

Після значного обвалу у 2022 році, у 2023 році кількість юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців зросла на два відсотки. Лише Донецька та Луганська області, де тривають військові дії, відзначилися зменшенням кількості підприємств (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Кількість зареєстрованих юридичних осіб за регіонами України (без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим та м. Севастополь)
(побудовано на основі [22])

Назва території	Загальна кількість юридичних осіб станом на 1 жовтня 2022 року	Загальна кількість юридичних осіб станом на 1 жовтня 2023 року	Зміна %
Україна	1,458,248	1,488,098	2.0
Вінницька	34,864	35,718	2.4
Волинська	24,181	25,023	3.5
Дніпропетровська	107,843	110,474	2.4
Донецька	92,651	92,056	-0.6
Житомирська	33,180	33,767	1.8
Закарпатська	25,674	26,555	3.4
Запорізька	50,953	51,411	0.9
Івано-Франківська	30,915	31,606	2.2
Київська	76,964	79,120	2.8
Кіровоградська	26,293	26,676	1.5
Луганська	41,246	41,020	-0.5
Львівська	79,747	82,390	3.3
Миколаївська	51,376	51,890	1.0
Одеська	91,022	93,087	2.3
Полтавська	35,548	36,093	1.5
Рівненська	24,949	25,674	2.9
Сумська	25,426	25,667	0.9
Тернопільська	23,571	24,176	2.6
Харківська	87,285	88,810	1.7
Херсонська	29,328	29,338	0.0
Хмельницька	31,641	32,182	1.7
Черкаська	30,599	31,004	1.3
Чернівецька	17,013	17,547	3.1
Чернігівська	23,521	23,693	0.7
м. Київ	362,458	373,121	2.9

Найбільше зростання зафіксовано у Волинській, Закарпатській, Львівській та Чернівецькій областях, а також у місті Києві. Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців за регіонами України наведена у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців за регіонами України (без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим та м. Севастополь) (побудовано на основі [22])

Регіон	Станом на 1 жовтня 2022 року	Станом на 1 жовтня 2023 року	Зміна %
Україна	1,409,430	1,549,858	10,0
Вінниця	34,864	35,718	2,4
Волинь	24,181	25,023	3,5
Дніпропетровська	107,843	110,474	2,4
Донецьк	92,651	92,056	-0.6
Житомир	33,180	33,767	1,8
Закарпаття	25,674	26,555	3,4
Запоріжжя	50,953	51,411	0,9
Івано-Франківськ	30,915	31,606	2.2
Київ	76,964	79,120	2.8
Кіровоград	26,293	26,676	1.5
Луганська	41,246	41,020	-0.5
Львів	79,747	82,390	3.3
Миколаїв	51,376	51,890	1.0
Одеса	91,022	93,087	2.3
Полтава	35,548	36,093	1.5
Рівненська	24,949	25,674	2.9
Сумська	25,426	25,667	0.9
Тернопільська	23,571	24,176	2.6
Харківська	87,285	88,810	1.7
Херсонська	29,328	29,338	0.0
Хмельницька	31,641	32,182	1.7
Черкаська	30,599	31,004	1.3
Чернівецька	17,013	17,547	3.1
Чернігівська	23,521	23,693	0.7
м. Київ	362,458	373,121	2.9

Кількість фізичних осіб-підприємців значно збільшилася з 1409430 до 1549858 за рік, що становить 10% зростання. Очікувано, у Донецькій, Луганській та Херсонській областях кількість зареєстрованих підприємців зменшилася, в той час як у більшості інших регіонів спостерігалось стрімке

збільшення. Це можна пояснити кількома причинами: закриття підприємств змусило багатьох людей, що залишилися без роботи, розглядати можливість заснування власного бізнесу; під час воєнного стану було спрощено систему оподаткування та надано податкові пільги; з'явилися нові можливості для оптимізації оподаткування при переході від статусу найманого працівника до самозайнятої особи.

За даними Національного банку України, у грудні 2023 року бізнес виявив дещо менші очікування щодо результатів діяльності своїх підприємств порівняно з попереднім роком (Додаток А). Проте індекс очікувань ділової активності (ЮДА) зберігався на високому рівні, досягнувши 45,7 (порівняно з 42,1 у грудні 2022 року та 49,1 у листопаді 2023 року). Внутрішня торгівля показала значення 46,9 (42,1 у грудні 2022 року та 50,9 у листопаді 2023 року); промисловість – 46,9 (43,4 і 49,2 відповідно); послуги – 44 (41,8 і 48,4 відповідно); а сектор будівництва – 42,1 (35,6 і 40,6 відповідно). Щодо іншого індексу – Ukrainian Business Index (UBI), який базується на опитуваннях українських підприємств, спостерігається невелике позитивне зростання. У листопаді 2023 року UBI склав 37,3 (зі 100 можливих), трохи вище, ніж рік тому (36,3). Загалом значення UBI поступово відновлюється з червня 2022 року, коли були зафіксовані найнижчі значення. Це мале збільшення індексу свідчить про те, що підприємства втомилися від невизначеності та стагнації на ринкових умовах, навіть якщо кількість замовлень клієнтів і обсяг виробництва залишаються стабільними. Хоча підприємства перестали накопичувати запаси з серпня 2023 року, проте індекс все ще залишається на рівні негативних ділових очікувань (нижче 50) [47].

Розмір та секторна приналежність підприємства відіграють вирішальну роль у вирішенні проблем з правами людини. На відміну від малих і середніх підприємств, великі компанії, особливо транснаціональні, мають більше ресурсів для переміщення працівників в безпечніші регіони. Географічно багато ризиків для підприємств у сфері бізнесу та прав людини існують на територіях, поза контролем уряду України та в зонах активних бойових дій. Проблеми

залишаються і на територіях, де відновлено контроль урядом України, через значні руйнування.

У складних економічних умовах держава, шляхом дерегуляції, полегшила умови для ведення господарської діяльності. Однак це може призвести до суттєвого послаблення гарантій прав працівників та посилення волі роботодавців. Потреба переглянути нещодавні зміни в трудовому законодавстві з точки зору прав людини стає актуальною. Водночас державою ще не розроблено настанов, які базуються на правах людини, і що описують відповідальне ведення бізнесу під час бойових дій, на територіях поза контролем уряду України, а також питання переміщення компаній і працівників.

Програми національної відбудови і відновлення, розроблені в Україні, досі не фокусуються на питаннях відповідального ведення бізнесу. Ролі суб'єктів господарювання у процесах перехідного правосуддя, а також перспективи застосування міжнародного гуманітарного права та притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності у разі прямої чи опосередкованої участі у порушеннях прав людини або сприяння їм, залишаються недостатньо вивченими.

Найбільше постраждали підприємства, які не могли перейти на дистанційну роботу, зокрема виробничі та будівельні компанії. Деякі галузі, такі як цивільна авіація та порти, припинили свою діяльність через бойові дії, інші, як розваги та ломбарди, скоротили її. ІТ-сектор виявився найбільш стійким. Під час війни та конфлікту ключову роль відіграють підприємства, які надають споживачам послуги та товари першої необхідності, наприклад, роздрібні торговці продуктами харчування, Інтернет, банки. При цьому неосновні послуги та товари можуть стати основними, коли надання неосновної послуги тимчасово переривається.

Зусилля компаній бути соціально відповідальними під час війни схожі на корпоративну соціальну відповідальність у вузькому значенні, яка включає закупівлю та постачання товарів для місцевих громад, лікарень тощо, а також

благодійні внески та надання гуманітарної допомоги. Ці зусилля також можна розглядати як корпоративну відповідальність за дотримання прав людини, коли підприємства, часто на основі інтуїції, а не на підставі попередньо розроблених політик і процедур, намагаються оцінити потенційний і реальний вплив своїх дій на права людини. Вони враховують можливі сценарії розвитку військових дій та запобігають або мінімізують можливі негативні наслідки для своїх працівників, клієнтів і мешканців місцевих громад. Серед поширених практик соціальної відповідальності можна відзначити допомогу міжнародним і місцевим неурядовим організаціям, волонтерство, підтримку громад, надання послуг і товарів на безоплатній основі, а також заміну продуктів, які виробляють підприємства.

Вторгнення росії в Україну призвело до гуманітарної, продовольчої та енергетичної кризи, що мала руйнівний вплив на людей, економіку та інфраструктуру. Згідно з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), понад 7,7 мільйонів українських біженців знаходяться по всій Європі, а 6,5 мільйонів осіб внутрішньо переміщені в Україні. Загалом, з 24 лютого 2022 року, агентства ООН та гуманітарні партнери надали гуманітарну допомогу 13,5 мільйонам людей [47].

З початку вторгнення росії в Україну до 17 квітня 2023 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало 22 904 жертви серед цивільного населення: 8534 убитих та 14370 поранених. Проте фактичні цифри можуть бути навіть вищими через обмежений доступ до інформації в деяких зонах конфлікту [47].

За другою швидкою оцінкою збитків та потреб України станом на лютий 2023 року, прямі збитки сягнули понад 135 мільярдів доларів США, найбільше у секторах житлового будівництва, транспорту, енергетики, торгівлі та промисловості. Збитки концентруються в прифронтових областях, таких як Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Херсонська та Миколаївська, а також в областях, де було відновлення контролю урядом України, таких як Київська та Чернігівська. Зниження валового внутрішнього продукту (ВВП)

склало 29,2%, а рівень бідності зрослий до 24,1%. Потреби у реконструкції та відновленні оцінюються приблизно в 411 мільярдів доларів США [47].

Сільське господарство зазнало збитків у розмірі 40,2 мільярдів доларів США, з яких 78% становлять втрати у виробництві, загальні збитки становлять 31,50 мільярдів доларів США, що включає часткове або повне знищення машин, обладнання, складських приміщень, тваринництва, рибальства, а також вартість викрадених ресурсів та продукції.

Блокада чорноморських портів України мала глобальний вплив на продовольчу ситуацію, враховуючи значення України як одного з провідних світових експортерів сільськогосподарської продукції. Хоча відкриття Чорноморського зернового коридору в серпні 2022 року дещо сприяло стабілізації продовольчої безпеки та цін, проблеми такі як заміновані території та наслідки війни залишаються серйозними. За даними на лютий 2023 року, третина українських територій замінована, а третина лісів знищена внаслідок пожеж [47].

Прямі збитки інфраструктури від війни, у тому числі бізнес-активи, становлять приблизно 10% загальних втрат. Металургійна галузь найбільше постраждала. За даними на лютий 2023 року загальні прямі збитки активів компаній оцінюються в 11,3 мільярда доларів США. Від початку конфлікту було пошкоджено або знищено не менше 426 великих і середніх приватних підприємств, а також десятки тисяч малих приватних підприємств. Однак справжня кількість може бути вищою, оскільки не всі підприємства зареєстровані, особливо на територіях, непідконтрольних уряду України [47].

Протягом жовтня – листопада 2022 року, внаслідок нової хвилі ракетних обстрілів, майже 50% електроенергетичної системи України було пошкоджено або зруйновано. Це призвело до збоїв та відключень електроенергії в 10 із 24 регіонів України, а на відновлення деяких з них можуть пройти роки. Сімдесят чотири відсотки компаній були змушені придбати генератори для відновлення виробничих процесів. На кінець 2022 року, брак електроенергії, води та опалення став однією з найбільших перешкод для українських підприємств. До

інших проблем входять підвищення цін на сировину, безпека працівників та порушені ланцюги постачання. Деякі підприємства призупинили роботу через масштабні пошкодження української енергетичної інфраструктури. У відношенні до малих і середніх підприємств, загальні прямі збитки оцінюються на 64-85 мільярдів доларів, і 87% компаній потребують фінансування. Половина з них частково або повністю припинили свою діяльність [47].

Отже, війна сильно вплинула на життя людей та економіку не лише в Україні, а й у всьому світі, враховуючи глобальну продовольчу та енергетичну безпеку. Значні збитки також негативно позначилися на господарській діяльності, що в свою чергу породило нові ризики для прав людини та виклики для держави та бізнесу.

Уряд України рекомендував підприємствам з територій поза контролем уряду України переїхати до більш безпечних районів. У травні 2022 року 500 підприємств здійснили такий перехід, із них 300 вже відновили свою діяльність. Зменшення інтенсивності бойових дій в центральній Україні та звільнення Київської області призвело до зменшення кількості підприємств, які планують переміщення. Наприклад, у березні 2022 року надійшло 1 266 заявок від підприємств, тоді як у червні 2022 року ця кількість скоротилась до лише 79. Загалом, станом на вересень 2022 року 71% малих та середніх підприємств не планували переміщення. Тільки 20% з них переїхали в безпечніші області України, а 4,4% – за кордон [47].

На 14 листопада 2022 року уряд України відновив контроль над 52% територій країни. Після їх звільнення важливо забезпечити безпечний повернення людей та бізнесу. Ситуація на цих територіях складна, оскільки інфраструктура (дороги та мости) постійно пошкоджується, відсутнє електропостачання та Інтернет, офіси та землі заміновані. Наприклад, недавно працівники Укрзалізниці підірвалися на міні в Херсонській області. Приблизно 10% відділень національної пошти України розташовані на територіях, не підконтрольних уряду України. З них приблизно 30% повністю зруйновані і «не можуть бути відновлені» [47].

Підприємства фіксують всі збитки, щоб подати позови проти росії. Після звільнення Харківщини відсутність електропостачання та Інтернету тривала протягом 3–4 тижнів. Місцеві мешканці потребували гуманітарної допомоги, продуктів першої необхідності та психологічної підтримки [47].

Згідно з проведеним дослідженням, галузі економіки, де дистанційна робота неможлива та де працюється безпосередньо з людьми, найбільше постраждали від війни Росії проти України. Практично зникли такі сектори, як повітряний транспорт, морський транспорт та портова інфраструктура. На другому місці серед найбільш постраждалих галузей – ті, що потребують найбільших інвестицій або безпосередньо пов'язані з логістикою, такі як машинобудування та туризм. Велика частина підприємств у цих сферах припинила або частково припинила свою діяльність: 84% у туризмі, 70% у ЗМІ, 58% у будівництві, 50% у машинобудуванні. Постраждали також сільське господарство (40%) та нерухомість (53%) [47].

Бізнес зазнав найбільших втрат у перший місяць повномасштабного вторгнення, коли внаслідок бойових дій було зруйновано велику кількість підприємств, особливо на сході країни. Гірничо-металургійна промисловість, що разом з аграрним сектором становила значну частку українського експорту та мала високий рівень оплати праці до війни, зараз має чимало проблем. У Маріуполі, що перебуває поза контролем уряду України, Україна втратила два великих металургійних підприємства: «Азовсталь» і ММК імені Ілліча. Інші металургійні гіганти з початку літа 2022 року працюють на 20% своїх потужностей. Що стосується сектора ІТ, то він виявився найстабільнішим в умовах війни. У безпечніших регіонах розвиваються галузі, такі як послуги охорони здоров'я, транспортні послуги, послуги поштового зв'язку та ресторанні послуги.

На дату 24 лютого 2023 року сільське господарство України понесло збитки на суму 40,2 мільярдів доларів США, з яких 78% становлять втрати в розмірі 31,35 мільярда доларів США. Ці втрати охоплюють часткове або повне знищення обладнання і машин, складських приміщень, худоби, рибальства та

аквакультури, багаторічних посівів, а також вкрадені ресурси та продукцію. Ще однією серйозною проблемою є міновані сільськогосподарські поля, оскільки на момент лютого 2023 року третина території України була замінована. Найбільше мінованою областю є Сумська, де половина земельної площі замінована. Перед війною цей регіон був привабливим для інвесторів, але після конфлікту багато фермерів були змушені продавати свої ділянки через втрату можливості платити орендну плату та відсутність державних субсидій [47].

Згідно з результатами проведеного у серпні-вересні 2022 року Всеукраїнського соціологічного репрезентативного дослідження, сільське господарство мало найменшу кількість порушень (2,5%). Перед війною найпоширенішим порушенням у цій галузі була неофіційна сезонна зайнятість. Хоча дослідження не зафіксувало конкретних змін, війна безумовно збільшила ризики порушень прав людини. Можливо, неофіційна сезонна зайнятість зменшилася, особливо через те, що місцеві фермери, які були основними замовниками таких послуг, зазнали фінансових труднощів і залишили мешканців сіл (своїх працівників) без зарплати або офіційного працевлаштування [47].

Роздрібна торгівля стала однією з галузей, яка серйозно постраждала через війну, що призвела до призупинення діяльності, зниження попиту, руйнування складів та логістичних зв'язків, а також неможливості ведення операцій у зонах бойових дій, пересування персоналу та неможливості виконання контрактів. Прямі збитки найбільших роздрібних компаній склали 9,8 млрд доларів США за перші два місяці війни (вересень 2022 року), і було зруйновано або серйозно пошкоджено близько 23 торгових центрів. У сфері роздрібної торгівлі сталися випадки невиплати зарплати та її зниження, особливо серед ювелірних магазинів, центрів моди та розваг. У той же час, АЗС, аптеки та супермаркети показали найкращі результати [47].

Після масових атак на енергетичну інфраструктуру в жовтні 2022 року спостерігалось падіння продажів до 50%. Багато магазинів вимкнули вивіски та іншу зовнішню рекламу для економії електроенергії. Згідно із законодавчими

вимогами, суб'єкти роздрібної торгівлі не могли працювати під час повітряної тривоги, що призвело до несприятливих наслідків для компаній [47].

Під час війни магазини та торгові центри змушені були посилити охорону, закуповувати додаткові протигази, облаштовувати точки з вогнегасниками. Деякі ресторани накрили спеціальними захисними плитами. Багато підприємств проводили навчання працівників діям у надзвичайних ситуаціях та навчили їх швидко виводити людей із магазинів відповідно до протоколів безпеки.

Постачальниками товарів і послуг першої необхідності в Україні є в основному державні та комунальні підприємства, а також приватні підприємства різних розмірів (великі, середні та малі підприємства), а також місцеві та міжнародні компанії. У додатку Б подано список товарів та послуг першої необхідності та організаційно-правові форми господарювання, які їх надають.

Для компаній, що спеціалізуються на роздрібній торгівлі продуктами харчування, головна мотивація для продовження або зупинки діяльності не ґрунтується на вивченні їхньої власної діяльності як на послугах першої необхідності та глибокому розумінні прав людини. У деяких випадках малі підприємства, зокрема продуктові магазини, виявили вищу стійкість порівняно з великими компаніями, які не могли швидко відновити ланцюги постачання з врахуванням місцевих умов. У перші дні війни на територіях з активними бойовими діями або з високою ймовірністю їх початку працювало лише декілька продуктових магазинів, і було чимало випадків завищених цін на товари.

Галузеві та регіональні особливості впливу військового конфлікту на малий бізнес в Україні наведені у табл. 2.3.

Військовий конфлікт в Україні мав руйнівний вплив на малий бізнес, особливо в східних та південних регіонах. Багато підприємств змушені були закритися, а ті, що залишилися, стикаються з серйозними проблемами.

Таблиця 2.3

Галузеві та регіональні особливості впливу військового конфлікту на малий бізнес в Україні (побудовано на основі [47])

Галузь	Регіон	Вплив
Роздрібна торгівля	Східні та південні регіони	Значне скорочення діяльності через бойові дії, руйнування магазинів та складів, перебої з постачанням.
Роздрібна торгівля	Західні та центральні регіони	Зменшення попиту, перебої з постачанням, зростання цін.
Продукти харчування	Всі регіони	Зростання попиту на деякі продукти, перебої з постачанням, зростання цін.
Сільське господарство	Східні та південні регіони	Значне скорочення виробництва через бойові дії, руйнування інфраструктури, втрату робочої сили.
Сільське господарство	Західні та центральні регіони	Зростання цін на деякі продукти, перебої з логістикою.
Послуги	Всі регіони	Зменшення попиту на деякі послуги, перехід на онлайн-роботу, скорочення персоналу.
Будівництво	Східні та південні регіони	Практично повне припинення діяльності через бойові дії.
Будівництво	Західні та центральні регіони	Зменшення попиту, зростання цін на матеріали.
Транспорт	Всі регіони	Зменшення попиту на пасажирські перевезення, зростання цін на паливо, перебої з логістикою.
ІТ	Всі регіони	Відносно стійка галузь, зростання попиту на деякі послуги, перехід на онлайн-роботу.

Деякі галузі, такі як виробництво, будівництво, громадське харчування, готелі та туризм, стали основними жертвами негативних наслідків війни, тоді як сільське господарство, галузь телекомунікацій та сектори маркетингу, консалтингу та дизайну проявили стійкість. Приблизно третина компаній зазнала припинення роботи протягом тривалого періоду війни, що тривав більше трьох місяців. Більшість з них зазнали фінансових втрат до 100 тисяч доларів США через війну.

Більшість підприємств спрямовані переважно на внутрішній ринок, з обмеженою присутністю на зовнішніх ринках. Зокрема, підприємства будівельної та торгівельної сфери займають значну частку у зовнішньоекономічній діяльності. Більшість компаній зазнали збитків на рівні

до 100 тисяч доларів США, але вплив варіювався у різних галузях. Агропромисловий та телекомунікаційний сектори найменше постраждали від війни, тоді як будівельний сектор відчув найбільший вплив. Переробна промисловість зазнала значних фінансових втрат, а сфера послуг – найменших (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Прибуток/збиток підприємств за видами економічної діяльності,
січень – вересень 2021-2023 рр. (побудовано на основі [47])

Сектор	Січень- вересень 2021 року	Січень- вересень 2022 року	Січень- вересень 2023 року	Зміна 2022- 2023
Промисловість	74,9%	56,0%	73,8%	33,6%
Добування корисних копалин	74,4%	46,3%	62,8%	35,6%
Виробництво	79,3%	60,0%	80,8%	34,7%
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	74,1%	66,1%	82,2%	24,2%
Текстильна промисловість, пошиття одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	84,6%	74,3%	89,6%	20,4%
Виробництво виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфія	93,0%	67,4%	82,1%	21,9%
Виробництво коксу та продуктів переробки нафти	64,3%	50,0%	63,6%	27,2%
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	81,3%	54,5%	73,1%	34,1%
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	97,8%	76,2%	82,6%	8,4%
Виробництво гумових і пластмасових виробів, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	87,2%	51,1%	84,3%	64,8%
Виробництво основних металів, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	82,6%	56,6%	76,8%	35,7%
Інженерія	73,9%	54,9%	78,0%	42,1%
Виробництво комп'ютерної, електронної та оптичної продукції	82,1%	66,7%	89,7%	34,5%
Виробництво електрообладнання	67,4%	57,5%	77,8%	35,5%
Виробництво машин та устаткування, що не входять до інших угруповань	79,2%	50,6%	70,6%	39,7%
Виробництво автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів та іншого транспортного обладнання	68,5%	54,9%	81,4%	48,6%
Виробництво меблів та інше виробництво, ремонт і монтаж машин і устаткування	74,4%	50,0%	83,0%	66,0%
Постачання електроенергії, газу, пари, кондиціонування повітря	57,9%	47,3%	48,8%	3,2%
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	58,7%	26,2%	52,1%	99,2%

Повне масштабу вторгнення змусило український бізнес тимчасово припинити свою діяльність. Найбільше постраждали сектори будівництва, готельного бізнесу та туризму. Лише 11,5 відсотка будівельних компаній змогли зберегти свою діяльність, а 26,3 відсотка припинили роботу на період тривалістю шість місяців або більше. Найменш постраждали сектори інформаційних технологій (ІТ) і сільське господарство: 76,9 відсотка компаній у цих секторах продовжували працювати протягом усього періоду повного масштабного вторгнення. Більшість респондентів заявили, що їхні підприємства не переїжджали під час повного масштабного вторгнення. ІТ-індустрія виявилася найбільш мобільним сектором: 25 відсотків компаній повністю переїхали або відкрили додаткові офіси та філії у західному регіоні країни.

Отже, різні галузі малий бізнесу переживали військовий конфлікт по-різному. Зокрема, сфери послуг, пов'язані з туризмом та розвагами, а також роздрібна торгівля продуктами харчування, серед інших, зазнали значних втрат через зниження попиту та обмеження доступу до ресурсів. Регіональні особливості також вплинули на малий бізнес. Підприємства в областях з активними бойовими діями мали обмежений доступ до ресурсів та більші втрати, порівняно з тими, що знаходилися в безпечних регіонах. Певні малі підприємства, зокрема продуктові магазини та сімейні бізнеси, продемонстрували вищу стійкість порівняно з великими корпораціями, можливо, завдяки їхній гнучкості та здатності швидко адаптуватися до змінних умов. Багато підприємств продовжували виплачувати зарплату своїм працівникам і намагалися надати фінансову підтримку та допомогу для переїзду працівників та їхніх сімей.

2.2. Методичні підходи до аналізу розвитку малого бізнесу в Україні

Малий бізнес в Україні відіграє значну роль у формуванні економічного потенціалу країни. Дослідження розвитку цього сектору є актуальним

завданням, оскільки воно сприяє розумінню факторів, що впливають на його успішність та конкурентоспроможність. У зв'язку з цим, важливим є розроблення методичних підходів до аналізу малого бізнесу в українському контексті. Один з ключових аспектів аналізу розвитку малого бізнесу – це визначення його ролі та значення в економіці країни. Дослідження сутності малого підприємництва дає можливість розуміти особливості його функціонування, вплив на соціально-економічний розвиток регіонів та країни в цілому.

Сектор ММСП (мікро-, малі та середні підприємства) відіграє важливу роль в економіці України, забезпечуючи 73% зайнятості та 63% валового обсягу продажів у 2020 році. Перед війною майже дві третини українських ММСП функціонували в регіонах, які були або є зазначені активними бойовими діями. В цих регіонах зайнятість та обсяги продажів в ММСП були майже вдвічі та втричі вищими відповідно порівняно з іншими регіонами.

На момент оцінки активні наземні бойові дії тривали в п'яти областях, чотири з яких є серед найбільш промислово розвиненими. У цих областях у 2020 році було зайнято майже 1,1 млн осіб, з яких 77% припадало на ММСП, та валовий обсяг продажів склав 1 247,4 млрд гривень (або 46,3 млрд доларів США), з яких 60% припадало на ММСП. Обробна промисловість і роздрібна та оптова торгівля були основними секторами промисловості в цих областях, окрім Харківської області.

Недавні дослідження показали, що станом на середину квітня 2022 року близько 50% ММСП функціонували лише на 10-60% потужності довоєнного рівня. Ці підприємства виявилися більш вразливими до військових потрясінь порівняно з великими підприємствами. Більшість ММСП мають обмежені фінансові ресурси та важко залучають додаткове фінансування, що призвело до припинення діяльності значної частки сектору. Проте з часом бізнес знову набирає обертів, бо значна кількість ММСП адаптується до нових економічних умов. Більше половини ММСП відновлюють, починають або планують трансформувати свою діяльність.

Для комплексного вивчення розвитку малого бізнесу необхідно враховувати такі аспекти, як структура сектору, обсяги та динаміка розвитку, фінансовий стан підприємств, конкурентна ситуація на ринку, доступність ресурсів та інші. Для аналізу розвитку малого бізнесу застосовуються різноманітні методи та інструменти, серед яких можна виділити SWOT-аналіз, аналіз фінансових показників, порівняльний аналіз, метод прогнозування та інші. Українські дослідники та практики використовують різноманітні підходи до аналізу малого бізнесу. Наприклад, дослідження конкурентоспроможності малих підприємств в умовах кризових ситуацій, аналіз доступності фінансових ресурсів для розвитку малого бізнесу, оцінка ефективності застосування державних програм та підтримки малого підприємництва тощо.

Методичні підходи до аналізу розвитку малого бізнесу в Україні наведені у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Методичні підходи до аналізу розвитку малого бізнесу в Україні

Метод	Характеристика	Переваги	Недоліки
Статистичний аналіз	Використання статистичних даних про кількість малих підприємств, їхню динаміку, обсяги виробництва, зайнятість тощо.	Дозволяє отримати загальну картину розвитку малого бізнесу в країні.	Не дає змоги дослідити особливості розвитку малого бізнесу в різних регіонах, галузях та сегментах.
Анкетування	Проведення опитувань власників малих підприємств, менеджерів, експертів тощо.	Дозволяє отримати інформацію про думки, проблеми та очікування представників малого бізнесу.	Може бути ускладненим з точки зору репрезентативності та достовірності даних.
Аналіз кейсів	Вивчення досвіду успішних та невдалих малих підприємств.	Дозволяє отримати практичні знання про фактори, що впливають на успіх малого бізнесу.	Може бути ускладненим з точки зору узагальнення отриманих результатів.
Фокус-групи	Проведення обговорень з невеликими групами власників малих підприємств.	Дозволяє отримати глибинну інформацію про проблеми та потреби малого бізнесу.	Може бути ускладненим з точки зору модерації та аналізу даних.

Продовження табл. 2.5

Метод	Характеристика	Переваги	Недоліки
Експертні оцінки	Опитування експертів з питань розвитку малого бізнесу.	Дозволяє отримати думки авторитетних фахівців з даної теми.	Може бути ускладненим з точки зору неупередженості та об'єктивності оцінок.
Моделювання	Використання математичних моделей для прогнозування розвитку малого бізнесу.	Дозволяє передбачити можливі сценарії розвитку малого бізнесу в майбутньому.	Може бути ускладненим з точки зору точності та надійності моделей.

Методичні підходи до аналізу розвитку малого бізнесу в Україні є важливим інструментом для забезпечення стійкого та ефективного функціонування цього сектору економіки. Розробка та вдосконалення таких підходів сприяє розумінню проблем та пошуку оптимальних шляхів їх вирішення, сприяючи загальному розвитку малого підприємництва в Україні.

Приблизно одна третина ММСП, яких опитала компанія «Gradus Research Company», повністю або частково перемістили свої виробничі потужності у відносно безпечні регіони або мають такі плани (Додаток В). Прогнозується, що ділова активність не досягне рівня 2021 року, і понад половина МСП очікує зниження доходів на 50% або більше в порівнянні з 2021 роком. Це спричинене кількома факторами, такими як порушення ділової активності через ризики безпеки, зменшення споживчого попиту, порушення ланцюгів постачань і складнощі з логістикою. Порушення ланцюгів постачань і зниження споживчого попиту також спричиняють зменшення прибутку через зростання вартості вхідних матеріалів і послуг.

У результаті зниження продажів та недостатнього використання виробничих потужностей підприємства мусили скоротити свій персонал, що досягло піку на рівні 33% серед ММСП у квітні 2022 року. У багатьох галузях існує невідповідність між попитом і пропозицією робочої сили через масове переміщення людей та релокацію підприємств.

Війна призвела до нових та посилила деякі існуючі проблеми для ММСП. Порушення ланцюгів постачань та зменшення попиту на внутрішньому ринку

змушують підприємства активніше шукати нових ділових партнерів та клієнтів, а також досліджувати можливості на зовнішніх ринках.

Доступ до фінансування та кредитних ресурсів став головною проблемою для ММСП з початку війни. Комерційні банки майже припинили активне кредитування ММСП, а кредитні ресурси для фінансування робочого капіталу та проєктів тепер доступні лише за державними програмами. Крім того, ММСП змушені боротися з ризиками та наслідками війни, такими як втрати від знищення активів, загрози безпеці персоналу, руйнування інфраструктури та кібератаки. Експортери стикаються зі значними проблемами у транспортуванні продукції на зовнішні ринки через блокування українських морських портів російським флотом та переповнення у транспортних каналах залізничного та вантажного транспорту. Багато імпортерів постраждали від валютних обмежень, запроваджених урядом, а експортери не можуть повернути свої ПДВ через призупинення електронної системи адміністрування відшкодування ПДВ.

Малі та середні підприємства (ММСП) зазвичай вносять менший внесок у валові продажі секторів економіки в регіонах, де відбувалися або все ще відбуваються активні бойові дії. Проте вони значно сприяють валовим продажам у цих областях у абсолютному вираженні порівняно з регіонами, де конфлікт не має місця. Це спостерігається, за винятком галузей з високим відсотком великих підприємств, таких як переробна промисловість, транспорт та логістика, та інформаційні технології. Якщо не враховувати вплив великих підприємств, різниця у величині секторів ММСП між областями, які постраждали від війни, та тими, які не постраждали, зменшиться.

Воєнний конфлікт виявляє значний вплив на економіку України, призводячи до великих змін у різних регіонах країни. Території, які стали ареною активних бойових дій або продовжують перебувати під їх впливом, є основними генераторами обсягів продажів у всіх ключових галузях економіки країни. У цих регіонах більшість валових продажів у всіх основних секторах економіки, за винятком сільського господарства та будівництва, становить понад три чверті від загального обсягу.

Сектор інформаційних технологій та телекомунікацій забезпечує найбільший внесок у валові продажі в регіонах, що постраждали від війни, досягаючи 90 відсотків, тоді як сільське господарство має найменший вклад – 54 відсотки. Відсоток підприємств, які очолюються жінками, варіюється залежно від галузі, з найвищим показником 47 відсотків у сфері інших послуг і найнижчим – у будівництві (16 відсотків). Детальну структуру валових продажів за галузями та розмірами підприємств до початку війни можна знайти у Додатку Д. Доступні дані вказують на серйозні наслідки війни для малих та середніх підприємств (ММСП) у порівнянні з великими корпораціями. Великі підприємства проявили більшу стійкість до збурень, що свідчить про те, що менше частка великих підприємств припинили свою діяльність у середині квітня порівняно з кожним п'ятим ММСП. Ситуація поступово покращується, оскільки все більше ММСП адаптуються до нових умов та відновлюють свою діяльність, хоча половина з них значно зменшує свою активність (працюють лише на 10-60% від довоєнних потужностей).

У січні 2024 року загальний індекс Барометру бізнесу склав 40,4, що на 4,0 пункти нижче, ніж у грудні 2023 року. Спостерігається посилення негативних очікувань бізнесу за всіма показниками. Бізнес прогнозує зниження обсягів наданих послуг/виконаних робіт на 7,3 пункти та обсягів нових замовлень на 5,9 пунктів (Додаток Ж). У першому місяці 2024 року всі сектори очікують на погіршення умов ведення бізнесу. Секторальні індекси Барометру становлять: для виробництва – 39,0 (зменшення на 3,6), для будівництва – 34,3 (зменшення на 12,0), для послуг – 43,8 (зменшення на 4,2), для торгівлі – 40,0 (зменшення на 2,7). Відносно попереднього періоду відбулося відносне зниження індексів від 2,7 до 12 пунктів. У січні 2024 року всі підприємства, незалежно від розміру, прогнозують погіршення економічного становища. При цьому чим менший розмір бізнесу, тим більш скептичні очікування. Так, індекс Барометру для мікро та малих підприємств становить 38,1 (зменшення на 4,9) та 38,2 (зменшення на 3,0) відповідно, а для середніх та великих – 44,1 (зменшення на 5,3) та 47,7 (зменшення на 2,0). Гарячою темою місяця був

«Вплив мобілізації», що показав, що 79% респондентів відчують критичний або сильний вплив мобілізації на стабільність бізнесу. З них 55% очікують серйозних фінансових втрат та змін у роботі, а 24% вважають, що це ускладнить бізнес-діяльність. Тільки 4% респондентів не відчують впливу мобілізації на стабільність бізнесу. Значення Барометру бізнесу 50 вказує на відсутність змін в очікуваннях. Значення вище 50 свідчить про очікуване покращення економічних тенденцій, тоді як значення нижче 50 вказує на негативні очікування щодо змін порівняно з попереднім місяцем. У січні 2024 року загальний індекс Барометру бізнесу склав 40,4 пунктів, що не тільки значно нижче нейтрального рівня у 50 пунктів, але й на 4,0 пункти менше, ніж у грудні 2023 року [49].

Малі підприємства є основою економічного розвитку України, відіграючи ключову роль у вирішенні проблем зайнятості, особливо під час воєнних дій та на етапі повоєнного відновлення. Останніми роками сектор обліку та податкової політики для малих підприємств зазнає значних змін, зумовлених воєнними подіями та динамікою законодавчих змін. Незважаючи на труднощі, спричинені війною, місцевий бізнес демонструє високу стійкість та амбіції до розвитку. Повномасштабна війна в Україні змусила владу впровадити заходи підтримки малого бізнесу, зокрема податкові послаблення та відтермінування для зменшення фінансового навантаження. У 2022 році спостерігалася тенденція до лібералізації податкової та адміністративної політики, спрямованої на забезпечення розвитку та підтримку підприємницької ініціативи. Спрощення звітності та адаптація норм ведення обліку стали ключовими елементами підтримки малого бізнесу в цей складний час. Проте часті зміни у законодавстві ставлять перед підприємцями виклик щодо необхідності бути в курсі актуальних норм та швидко адаптуватися до них. З лютого 2022 року не минуло жодного кварталу без суттєвих змін у сфері обліку чи оподаткування діяльності малих підприємств [49].

В умовах війни та з урахуванням перспектив повоєнного відновлення, малі підприємства виявляють здатність до швидкої адаптації, відіграючи

ключову роль у забезпеченні робочих місць та економічної стабільності, особливо в районах, де діяльність великих корпорацій ускладнена. Протягом перших шести місяців 2023 року в Україні було зареєстровано близько 134 тисяч нових підприємців, що складає приблизно 70% від загальної кількості заснованих ФОПів протягом всього 2022 року. Більшість нових підприємців орієнтувались на сектор роздрібної торгівлі. Червень став рекордним місяцем за кількістю реєстрацій нових ФОПів не тільки за період війни, але й за останні три роки, перевищивши показник у 30 тисяч нових підприємців, зафіксований влітку 2020 року [49].

Підприємства, визначені як мікро- та малі підприємства з активами до 4 мільйонів євро, доходами до 8 мільйонів євро та штатом від 10 до 50 співробітників, відіграють ключову роль у створенні нових робочих місць та сприяттні регіональному розвитку. Зокрема, у 2024 році податок на доходи фізичних осіб може принести місцевим бюджетам близько 225 мільярдів гривень, тоді як загальний ресурс місцевих бюджетів на цей рік передбачається на рівні понад 279 мільярдів гривень.

Більшість «військових» пільг було скасовано у 2023 році. З 1 серпня 2023 року було відновлено дію строків подання податкової звітності, відтермінованих у 2022 році, та скасовано мораторій на документальні перевірки бізнесу, включаючи виїзні та позапланові перевірки. Також припиняється дія особливої системи оподаткування зі ставкою 2%. Пільги зі сплати єдиного податку для ФОП 1 і 2 груп також скасовані, однак добровільність сплати ЄСВ для них поки що збережена [49].

Згідно з нещодавніми дослідженнями, проведеними Advanter Group та Американською торговельною палатою, через півтора місяці війни 78% МСП та 91% великих підприємств продовжують працювати на повній або зменшеній потужності. Великі підприємства демонструють більш стабільні показники: майже втричі більше великих підприємств функціонують у повному обсязі, порівняно з МСП (41% проти 14%), і лише 2% великих підприємств припинили

свою діяльність, порівняно з 22% МСП. Також варто відзначити, що 34% МСП функціонували лише на 10-30% від довоєнного рівня потужності.

SWOT-аналіз розвитку малого бізнесу в Україні проведений у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

SWOT-аналіз розвитку малого бізнесу в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> – В Україні існує значна культура підприємництва, яка підтримується прагненням людей до самостійності та кращого життя. – Малі підприємства в Україні відомі своєю гнучкістю та здатністю швидко адаптуватися до нових умов. – В Україні є кваліфікована робоча сила з досвідом роботи в різних галузях. – Низькі витрати на ведення бізнесу. Порівняно з іншими країнами, витрати на ведення бізнесу в Україні є досить низькими. – Український ринок є динамічно зростаючим, що відкриває нові можливості для малого бізнесу. – Україна прагне до інтеграції з Європейським Союзом, що може відкрити доступ до нових ринків та фінансування для малого бізнесу. – Розвиток електронної комерції в Україні створює нові можливості для малого бізнесу для виходу на нові ринки та продажу своїх товарів та послуг. 	<ul style="list-style-type: none"> – Малі підприємства в Україні часто відчувають нестачу фінансування, що може ускладнювати їх розвиток та розширення. – Зайва бюрократія та складні адміністративні процедури можуть ускладнювати ведення бізнесу. – Корупція може бути серйозною проблемою для малого бізнесу, особливо у сфері отримання дозволів та ліцензій. – Деяким малим підприємствам може не вистачати навичок та досвіду для ведення успішного бізнесу. – Політична нестабільність та війна в Україні можуть негативно впливати на розвиток малого бізнесу. – Високий рівень інфляції може негативно впливати на прибутки малого бізнесу. – Малим підприємствам може бути складно конкурувати з великими підприємствами, які мають більше ресурсів та досвіду.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> – Зростання онлайн-торгівлі в Україні може відкрити нові можливості для малого бізнесу для виходу на нові ринки та продажу своїх товарів та послуг. – Україна має великий потенціал для експорту товарів та послуг, що може бути вигідною можливістю для малого бізнесу. – Україна прагне до розвитку зеленої економіки, що може відкрити нові можливості для малого бізнесу в сфері енергоефективності, відновлюваних джерел енергії та екологічно чистого транспорту. – Розвиток туризму в Україні може бути вигідною можливістю для малого бізнесу в сфері гостинності, харчування та сувенірів. 	<ul style="list-style-type: none"> – Економічна рецесія може негативно впливати на попит на товари та послуги, що може призвести до зниження доходів та закриття малих підприємств. – Зміна політичного курсу може негативно впливати на малий бізнес, наприклад, через нові податки або регулювання. – Зростання цін на ресурси, такі як енергія та сировина, може негативно впливати на прибутки малого бізнесу. – Геополітична нестабільність в регіоні може негативно впливати на малий бізнес, зокрема, через порушення ланцюгів постачання та зменшення інвестицій. – Зростання конкуренції з боку іноземних компаній може ускладнити для малих українських підприємств конкурувати на ринку.

Малий бізнес відіграє важливу роль в економіці України. Розвиток малого бізнесу може допомогти створити робочі місця, стимулювати економічне зростання та підвищити рівень життя людей. Для того, щоб малий бізнес в Україні був успішним, необхідно вжити заходів для вирішення проблем, з якими він стикається, та створити сприятливі умови для його розвитку.

Отже, Україна, подібно багатьом країнам, визнає важливість малого бізнесу як ключового фактора для стабільного економічного розвитку. Методичні підходи до аналізу розвитку малого бізнесу в Україні можуть стати вирішальними для розуміння його стану та визначення шляхів підтримки та розвитку. Розуміння структури малого бізнесу, включаючи розподіл за галузями, географічним розташуванням та власністю, є ключовим для ефективного аналізу його розвитку. Методичні підходи до аналізу структури можуть допомогти виявити потенційні сильні та слабкі сторони різних секторів малого бізнесу. Оцінка фінансового стану малих підприємств дозволяє визначити їхню стійкість та потенціал для подальшого розвитку. Методичні підходи до аналізу фінансових показників можуть включати розрахунок рентабельності, ліквідності та фінансової стабільності. Врахування соціальних та економічних аспектів розвитку малого бізнесу дозволяє зрозуміти його вплив на суспільство та економіку в цілому. Методичні підходи до аналізу цих аспектів можуть включати вивчення впливу на зайнятість, доходи та соціальну диференціацію. Розгляд малого бізнесу як складової системи дозволяє врахувати взаємозв'язки та взаємовпливи між його елементами. Методичні підходи до системного аналізу можуть допомогти виявити ключові фактори, що впливають на його розвиток, та визначити стратегії оптимізації. Аналіз трендів та прогнозування можливого розвитку малого бізнесу є важливим для прийняття стратегічних рішень. Методичні підходи до прогностичного аналізу можуть включати використання статистичних моделей, сценарних аналізів та експертних оцінок. Загалом, методичні підходи до аналізу розвитку малого бізнесу в Україні відіграють важливу роль у формуванні стратегій підтримки та

стимулювання його подальшого розвитку. Врахування різноманітних аспектів, таких як фінансовий стан, соціальний вплив та системні взаємозв'язки, дозволяє забезпечити комплексний підхід до аналізу та прийняття рішень.

2.3. Аналіз економічних показників діяльності малого бізнесу в Україні

Бізнес української економіки відіграє критичну роль у забезпеченні її стійкості та процвітання. Незважаючи на це, він відчуває серйозні наслідки повномасштабної війни з Росією, яка триває понад півтора року. Аналіз функціонування та розвитку українського бізнесу у воєнний період представляє собою складну та багатогранну тему для дослідження. Військовий конфлікт завжди створює непередбачуваний контекст для економічного розвитку суспільства. Україна, яка має динамічний підприємницький дух, сьогодні стикається з унікальними викликами та загрозами. У таких умовах підприємства зіштовхуються з ризиками, що вимагають швидкої адаптації, інноваційних рішень та підтримки від держави. Дослідження стану бізнесу в умовах війни є важливим завданням, яке дозволяє зрозуміти вплив військових дій на економіку та підприємницьку діяльність. Воно допомагає виявити проблеми та перешкоди, з якими стикаються суб'єкти господарювання, та визначити можливі шляхи подолання цих труднощів для подальшого успішного соціально-економічного розвитку України. Підприємницький сектор відіграє ключову роль у підтримці національної економіки в умовах війни, забезпечуючи ринок та населення необхідними товарами та послугами, а також наповнюючи бюджети різних рівнів доходами у вигляді податкових платежів. Водночас, руйнування підприємств та інфраструктури, порушення логістики, дефіцит електроенергії, зростання виробничих витрат, високий рівень корупції та низька платоспроможність населення суттєво ускладнюють умови для ведення та розвитку бізнесу в період війни. З початком повномасштабної війни в Україні загальна чисельність малих та середніх підприємств (МСП) зазнала

суттєвих змін. У 2022 році їх кількість зменшилася майже на третину порівняно з 2020 роком: кількість середніх підприємств скоротилася на 17%, а малих – на 31%. Ця тенденція спостерігалася ще до початку війни, особливо щодо малих підприємств (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Динаміка кількості суб'єктів малого підприємництва, які працювали на території України протягом 2014–2022 рр. [22]

Війна призвела до серйозних втрат для багатьох компаній, змусила їх припинити діяльність або перемістити виробництво в інші регіони України, скориставшись можливістю релокації. Це спричинило значне зменшення обсягів виробництва та збуту, що негативно вплинуло на економіку країни. Дестабілізація сектора малого та середнього бізнесу та зниження його ділової активності призвели до зростання безробіття.

Дослідження, проведене у грудні 2023 – січні 2024 років у рамках проекту Програми розвитку ООН (UNDP) «Підтримка України» [1], показало, що якщо до початку повномасштабного російського вторгнення 22,3% бізнесів оцінювали свій фінансово-економічний стан як задовільний або поганий, то наприкінці 2023 року таких підприємств було вже 78,1%. Лише 36,5% малих та середніх підприємств продовжували працювати під час війни, а 6% були змушені припинити діяльність більше ніж на один рік. Найбільше постраждали

підприємства Східного та Південного регіонів: на сході 18,2% підприємств призупинили свою діяльність на 12 місяців або довше, на півдні – 12,7%. Найбільших втрат зазнали сектори будівництва, транспорту, громадського харчування та туризму, тоді як ІТ-сектор і сільське господарство постраждали найменше (рис. 2.2).

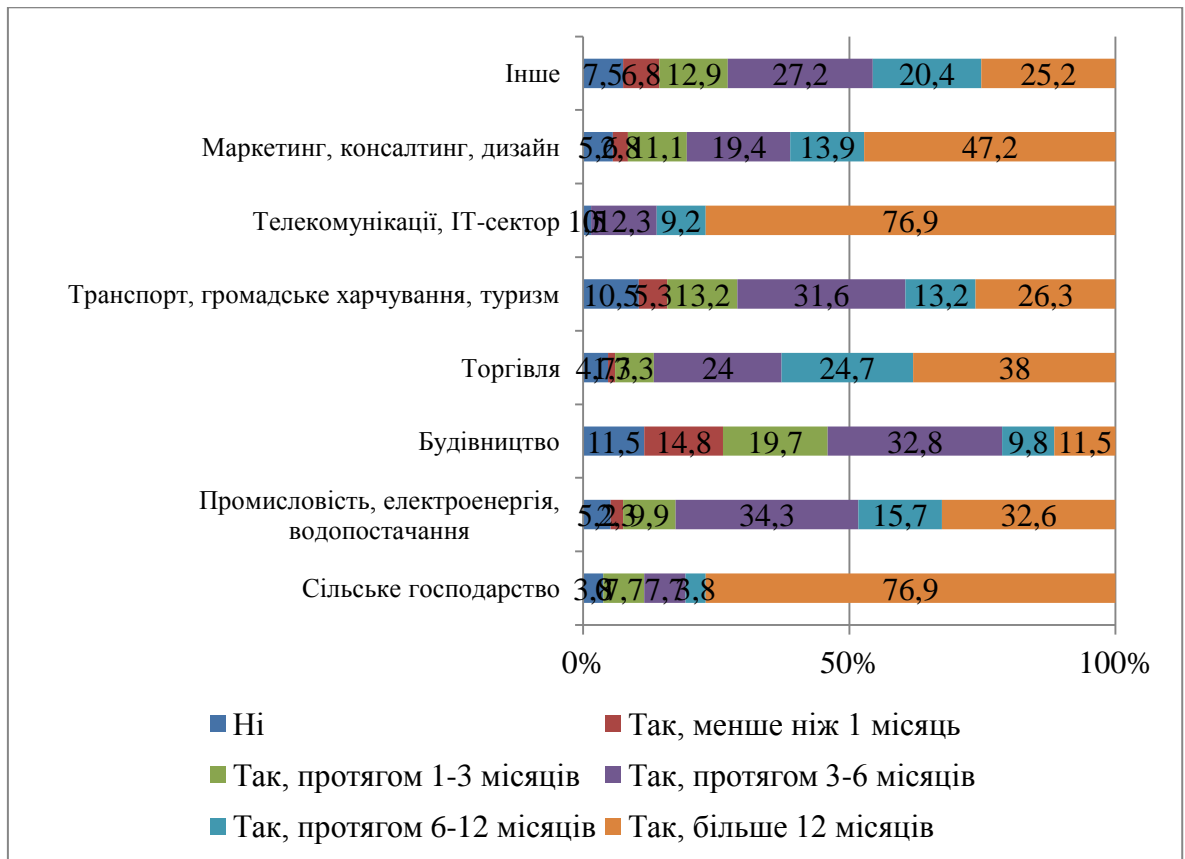

Рис. 2.2. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи припиняла ваша компанія діяльність через повномасштабне вторгнення?» (складено за даними дослідження стану бізнесу в Україні [50])

Дослідження показує, що у січні 2024 року Індекс активності бізнесу (Ukrainian Business Index, UBI) склав 37,3 (зі 100 можливих). Це незначне зростання порівняно з листопадом 2023 року (36,3), але все ще нижче локального максимуму (38,2), зафіксованого в серпні того ж року. Значення UBI свідчить про певну втому бізнесу від невизначеності та стагнації на ринку, що також відображається у зменшенні обсягів реалізованої продукції. Незважаючи на це, середні підприємства у 2022 році забезпечили 44,4%

загального обсягу реалізованої продукції в країні, а малі – 19,4%, що трохи більше, ніж у 2021 році (рис. 2.3), через значні втрати у великому бізнесі.

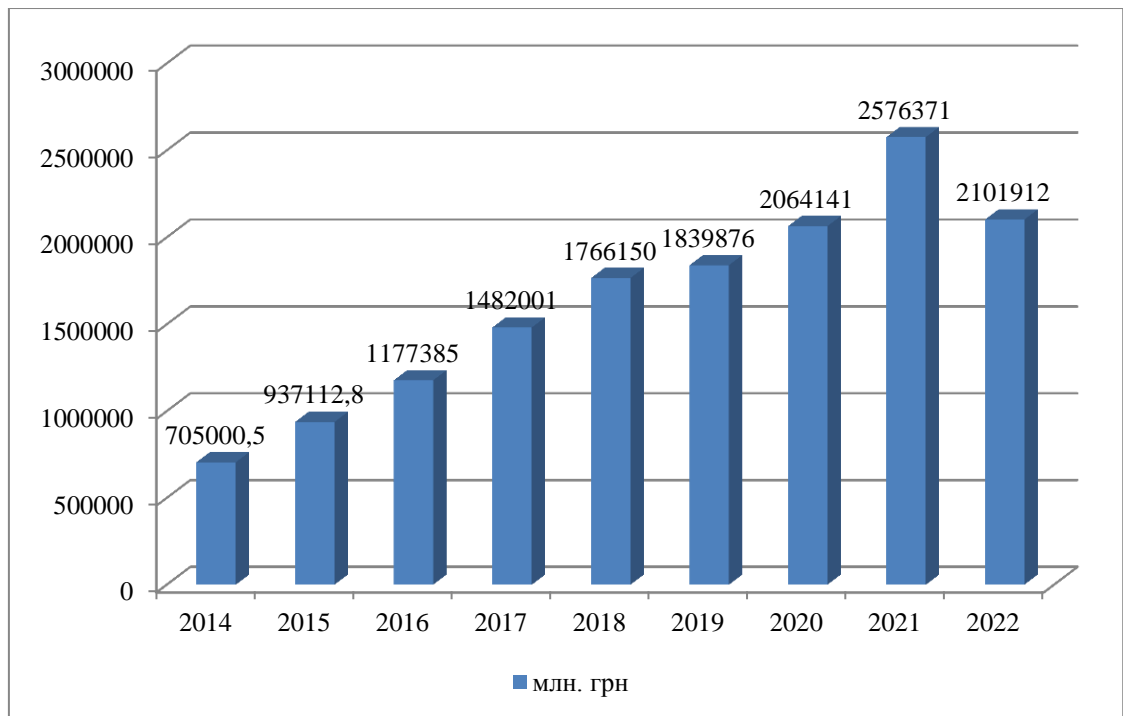

Рис. 2.3. Динаміка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами малого підприємництва, які працювали на території України за 2014-2022 рр. (млн. грн) [49]

Попри війну, порушення логістики, економічну нестабільність, безпекові ризики та інші кризові явища, малі та середні підприємства (МСП) залишаються основним джерелом робочих місць в Україні, забезпечуючи роботою три чверті працездатного населення країни. Частка працівників на середніх підприємствах наближається до 50%, тоді як понад чверть працюють у малих підприємствах. МСП стали рушіями відновлення позитивної економічної динаміки у 2023 році. Частково цього вдалося досягти завдяки переорієнтації на виробництво товарів подвійного призначення або обладнання для військових, що сприяло створенню нових робочих місць. Зокрема, середні підприємства виявили найбільшу стійкість, збільшивши частку зайнятих працівників у 2022 році.

Попри труднощі, пов'язані з повномасштабною війною, значній частині малих і середніх підприємств (МСП) в Україні вдалося адаптувати свою роботу до воєнних умов і забезпечити робочі місця. Деякі з них змогли заробити, задовольняючи попит на певні товари та послуги в зонах, наближених до активних бойових дій, і на звільнених територіях, зокрема в будівництві та логістиці. Інші МСП досягли успіху, зосередившись на експорті. Згідно з дослідженням стану бізнесу в Україні, 40% МСП у 2023 році здійснювали зовнішньоекономічні операції, а 8% респондентів планують розпочати зовнішньоекономічну діяльність у 2024 році. Основними перепонами для виходу українських компаній на іноземні ринки учасники опитування назвали відсутність європейських клієнтів (35,6%), фінансових ресурсів (34,5%) та кваліфікованих спеціалістів (21,8%). Більшість (57,2%) МСП в Україні орієнтовані виключно на внутрішній ринок [49].

ТОП-сфери діяльності новостворених ФОПів за I півріччя 2023 р. наведені на рис. 2.4.

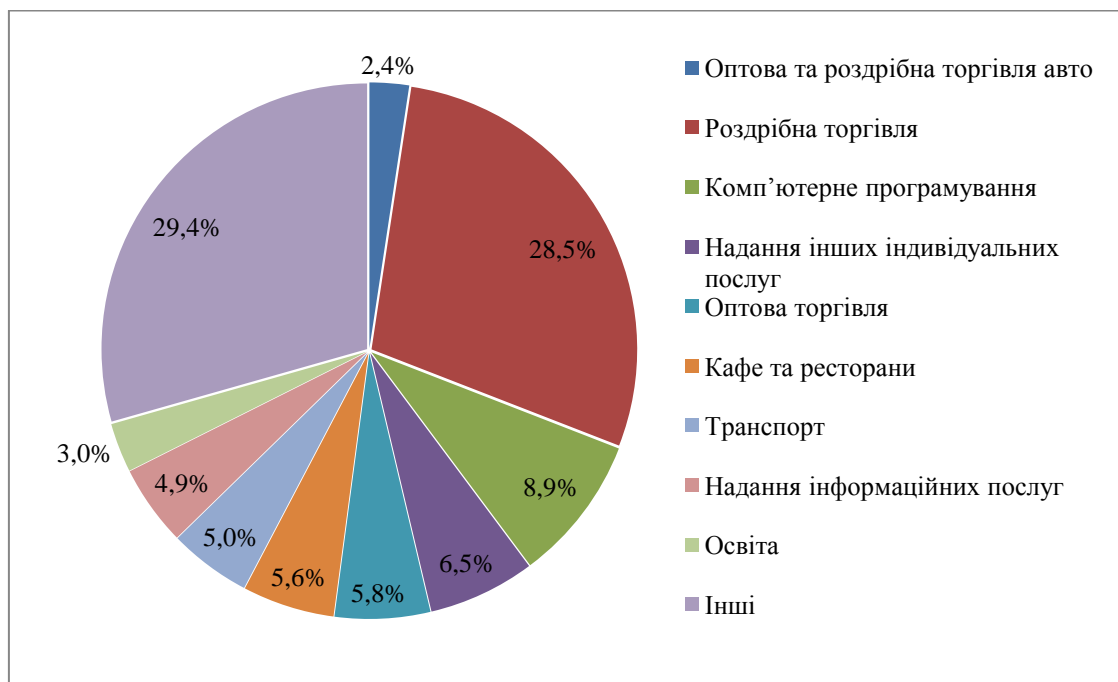

Рис. 2.4. ТОП-сфери діяльності новостворених ФОПів за I півріччя 2023 р. [18]

В цілому, економічна та соціальна сфери України у 2022–2023 роках опинилась у надскладній ситуації через повномасштабну збройну агресію з боку Російської Федерації. Падіння рівня економіки у 2022 році стало найглибшим за всю історію країни. Проте, завдяки високій здатності бізнесу та домогосподарств до адаптації, а також стійкості енергетичної системи, падіння було меншим, ніж очіувалося. Прогнозується певне зростання у 2023 році, але міжнародні агентства рейтингу та Національний банк очікують невеликого скорочення реального ВВП.

Навіть при активних воєнних діях та обстрілах цивільної інфраструктури, представники бізнесу продовжують зм'якшувати негативні очікування щодо свого розвитку та динаміки виробництва товарів і послуг. Це вказують дані 12-ї хвилі досліджень стану українського бізнесу, проведені Advanter Group, Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту та національним проектом «Дія.Бізнес» у період з 31 травня по 11 червня 2023 року. Аналізуючи значення Індексу активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index), який відображає активність бізнесу та його здатність збільшувати товарообіг і створювати робочі місця, можна побачити, що в червні 2023 року він склав 35,34 (зі 100 можливих), що вище, ніж у квітні 2023 року (34,03) і у червні 2022 року (22,73). Хоча це значення нижче 50, що свідчить про негативні очікування бізнесу щодо подальшого розвитку подій, зростання індексу вказує скоріше на втому бізнесу від невизначеності і бажання інтенсифікувати свою діяльність, а не на поліпшення економічної ситуації. Слід відзначити, що з 2020 по 2023 рік цей індекс перебував у зоні негативних очікувань бізнесу, і лише з червня 2021 по лютого 2022 року потрапив у зону позитивних очікувань (тобто був вище 50) [18].

Середньозважений очікуваний показник оборотів бізнесу у 2023 році порівняно з 2022 роком знизився з +10,3% (оцінка, отримана у січні 2023 року) до -0,7% у червні 2023 року. Однак більше третини (38,4%) підприємств очікують зростання оборотів у поточному році, тоді як 24,3% підприємств не

бачать перспектив і вважають, що їх бізнес не буде працювати або буде працювати на рівні до 50% від оборотів попереднього року [18].

Незважаючи на бойові дії та систематичне відключення електроенергії взимку, бізнес в Україні продовжує розвиватися. Після важкого періоду на початку повномасштабної війни українці все частіше намагаються відкривати власні справи. Так, за даними Опендатабот, у червні 2023 року було зареєстровано рекордну кількість підприємців за останні три роки – 31477 ФОПів. Наприклад, востаннє більше 30 тисяч нових підприємців було зареєстровано у червні та липні 2020 року. Загалом, за перше півріччя 2023 року українці відкрили трохи менше 134 тисяч нових бізнесів – це майже 70% від кількості відкритих ФОПів за весь 2022 рік [18].

Серед найбільш популярних сфер, у яких відкриваються нові справи, у першій половині 2023 року перше місце посіла роздрібна торгівля – нею офіційно почали займатися 38 405 українців (28,7%). Друге місце за популярністю залишається за КВЕД «Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність», який був найпопулярнішим до початку повномасштабної війни. У цьому році у цій сфері власну справу розпочали вже 11 882 підприємців (8,9%). Третє місце за популярністю посіла «Надання інших індивідуальних послуг» – у цій сфері почали працювати 8 745 ФОПів (6,5%) [18]. Підтримка українського бізнесу є одним з основних пріоритетів держави. Постійно відбувається адаптація державних програм з метою стимулювання ключових напрямів бізнесу, які можуть сприяти відновленню підприємств, що найбільше постраждали від війни, та служити інструментами підтримки. Впроваджуються засоби для полегшення адміністрування податків та поліпшення взаємодії бізнесу з контролюючими органами. Основні тренди березня 2024 року, що сприяли зміцненню стійкості підприємництва в умовах війни, включають [20]:

Запуск грантової програми «Власна справа» призвів до успішного старту для майже 15 тисяч українців, які отримали мікрогранти для розвитку свого бізнесу. Загальна сума інвестицій держави в мале підприємництво через цю

програму становить 3,5 мільярди гривень. Це призвело до створення тисяч нових підприємств, розширення асортименту продукції чи послуг та опанування нових напрямів діяльності. Очікується створення понад 30 тисяч нових робочих місць у всіх регіонах країни. Понад 1 мільярд гривень отримувачі грантів вже сплатили державі у вигляді податків та зборів до бюджету [20].

Важливим елементом грантової програми «Власна справа» є ветеранський компонент, який допоміг уже 407 ветеранам та членам родин учасників бойових дій отримати гранти на розвиток власного бізнесу на суму 178 мільйонів гривень. Протягом періоду дії воєнного стану в Україні, станом на 1 квітня 2024 року, у межах Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» було видано 49 940 кредитів на суму 200,1 мільярда гривень, що сприяло фінансуванню різних напрямків діяльності підприємств [20]. Для підприємств, які перейшли до інших територій через воєнний конфлікт та отримали підтримку в рамках програми «Доступні кредити 5-7-9%», надається можливість пролонгувати свої кредити, що допоможе їм відновитись та здійснити погашення пролонгованих кредитів у майбутньому [20].

З метою поліпшення взаємодії платників податків та контролюючих органів, було прийнято законодавчі зміни, які спрощують процедури сплати податків, скорочують строки бюджетного відшкодування податку на додану вартість та розширюють можливості онлайн-комунікації між платниками податків і контролюючими органами. Всупереч активним бойовим діям та обстрілам цивільної інфраструктури, українські підприємці налаштовані на оптимізм та планують нарощувати обсяги виробництва та товарообіг. Це свідчать дані 12-ї хвили дослідження стану українського бізнесу, проведеного Advanter Group, Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, та національним проектом «Дія.Бізнес» у період з 31 травня по 11 червня 2023 року. Індекс активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index), який показує його динаміку, зростає. У червні 2023 року він досяг 35,34 пунктів (із 100 можливих), що вище, ніж у квітні 2023 року (34,03)

та червні 2022 року (22,73) [20]. Однак цей показник все ще нижче 50 пунктів, що свідчить про негативні очікування бізнесу. Важливо зазначити, що протягом 2020-2023 років UBI перебував у зоні негативних очікувань, лише з червня 2021 року по лютий 2022 року він потрапив до зони позитивних (вище 50 пунктів) [20]. Очікуваний показник оборотів бізнесу у 2023 році порівняно з 2022 роком знизився з +10,3% (оцінка у січні 2023 року) до -0,7% у червні 2023 року. Незважаючи на це, більше третини (38,4%) підприємств очікують на зростання оборотів у поточному році. 24,3% опитаних не бачать перспектив і прогнозують, що їхній бізнес не працюватиме або працюватиме на рівні до 50% від оборотів попереднього року [20]. Попри війну та відключення електроенергії, бізнес в Україні продовжує розвиватися. У червні 2023 року було зареєстровано рекордну кількість нових підприємців за останні три роки – 31477 ФОПів. Загалом за перше півріччя 2023 року українці відкрили майже 134 тисячі нових бізнесів, що складає 70% від кількості ФОПів, зареєстрованих за весь 2022 рік. Найбільш затребуваними сферами для відкриття нових справ залишаються: роздрібна торгівля (28,7%), комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність (8,9%), надання інших індивідуальних послуг (6,5%) [20]. Це свідчить про те, що український бізнес не здається і прагне до розвитку навіть у складних умовах.

МСП є дуже чутливими до змін економічного середовища та першими реагують на кризові явища. Вони часто стикаються зі складними проблемами, які перешкоджають їхньому зростанню та успіхам. Воєнна ситуація вплинула на всі сфери діяльності МСП, включаючи фінансову, виробничу, логістичну, комунікаційну, інформаційну, інноваційну та організаційну. Підприємці відчують руйнівні наслідки війни та змушені реагувати на численні ризики й виклики, щоб зберегти, відновити та розвинути свій виробничий потенціал та робочі місця. Однією з найбільших проблем, яка ускладнює операційну діяльність та відновлення бізнесу в умовах війни, є брак кваліфікованих працівників (42,1%). Представники малого та середнього бізнесу (МСП) відзначають низку проблем у взаємодії з органами влади, зокрема:

– Блокування податкових накладних, з якою зіткнулися 31,3% підприємств. Хоча цей показник знизився порівняно з попередньою фазою дослідження (44,2%), він залишається найпоширенішою проблемою.

– Проблеми з логістикою, що ускладнюються з часом. Якщо в листопаді 2023 року на це вказали 23% респондентів, то в грудні цей показник зріс до 25%.

– Збільшення випадків відмови державних органів у бронюванні ключових співробітників, з якою зіткнулися 19,8% підприємств [49].

Підприємці визначили першочергові завдання для влади: боротьба з корупцією (66,7%) та покращення доступу до кредитних ресурсів (42,4%). Також значна частка підприємців вказала на необхідність судової (36,4%) та податкової (32,5%) реформ, запровадження електронного бронювання (32,6%), посилення мораторію на перевірки бізнесу з боку Державної податкової служби та Бюро економічної безпеки (29,3%), а також прискорення руху товарів через митницю (26,4%) [49].

Державна політика під час повномасштабної війни була спрямована на підтримку МСП через податкові преференції, субсидоване кредитування та грантові проекти. Навіть у контексті активних воєнних дій та економічної нестабільності малий бізнес продовжує функціонувати та навіть розвиватися. Індекс активності бізнесу (UBI) показує, що попри негативні очікування, бізнес залишається активним та має бажання збільшувати обороти та створювати робочі місця. Рекордна кількість реєстрацій ФОПів у червні 2023 року свідчить про певний оптимізм та прагнення українців до підприємницької діяльності. Роздрібна торгівля та інформаційні технології залишаються серед найпопулярніших сфер для відкриття нових підприємств. Програми фінансової підтримки та спрощення адміністративних процедур сприяють розвитку малого бізнесу, зокрема через надання грантів та доступних кредитів.

Отже, загальний аналіз показує, що малий бізнес в Україні виявляє стійкість та адаптивність у важких умовах, а також користується певною підтримкою з боку держави для збереження та розвитку своєї діяльності.

Подальші дії щодо забезпечення сприятливих умов для відновлення й розвитку малого та середнього бізнесу є доцільними, враховуючи їхню стійкість і здатність виконувати важливі соціально-економічні функції в надскладних умовах. Розвиток бізнесу значною мірою залежить від ефективності рішень державної влади, яка має швидко реагувати на мінливе середовище, обирати правильні інструменти й методи контролю та підтримки. Це забезпечить успішне функціонування МСП, сприятиме стійкості економіки країни в період війни та створенню міцних підвалин для економічно сильної України в майбутньому.

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

3.1. Державна підтримка малого бізнесу в умовах військового конфлікту

У сучасному світі підприємства стикаються з різноманітними викликами, які загрожують їхній стабільності та розвитку. Глобальні кризи, такі як епідемії, природні катастрофи та збройні конфлікти, негативно впливають на бізнес, спричиняючи серйозні економічні та соціальні наслідки. Відповідно, держави розробляють та впроваджують стратегії фінансової підтримки для забезпечення стійкої діяльності підприємств і їх здатності протистояти глобальним загрозам. Головною проблемою для держав є створення ефективних механізмів фінансової підтримки, спрямованих на забезпечення виживання підприємств у періоди глобальних криз. Ця задача стала особливо актуальною під час пандемії 2020 року, а також у зв'язку з військовими конфліктами та природними катастрофами, які можуть виникнути в будь-який момент. Додатковою складністю є необхідність врахування різних особливостей і потреб різних секторів економіки, а також розробка механізмів, які б допомагали як малим, так і великим підприємствам. Важливо забезпечити прозорість, ефективність і відповідальність у використанні державних фінансових ресурсів, щоб максимально результативно допомагати бізнесу в складних ситуаціях.

З моменту повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року українські підприємства зазнали значних труднощів, зокрема забезпечення безпеки працівників, операційні проблеми з переміщенням діяльності та персоналу, логістичні збої та інші проблеми. Недостатня готовність більшості компаній до цих викликів спричинила труднощі, оскільки бракувало планів дій на випадок надзвичайних ситуацій або стратегій зменшення ризиків [15]. Війна стала випробуванням для бізнесу, який був змушений пристосовуватися до

надзвичайних обставин і вирішувати складні завдання на рівні корпоративного управління та оперативної діяльності. У зв'язку з цим, необхідно провести аналіз особливостей національної державної фінансової підтримки бізнесу під час глобальних загроз.

У сучасних умовах економічної нестабільності та соціально-політичних турбулентностей державна фінансова підтримка бізнесу стає важливим інструментом для забезпечення економічної стійкості та розвитку країни. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 2290-IX від 31 травня 2022 року надає правову основу для цієї підтримки, забезпечуючи широкий спектр заходів для підтримки підприємств у різних сферах їх діяльності. Необхідність забезпечення стабільної економічної діяльності підприємств для успішного подолання сучасних викликів та загроз підкреслює важливість продуктивної державної фінансової підтримки бізнесу [7, с. 112].

На загальнодержавному рівні фінансова підтримка бізнесу регулюється згідно з вимогами чинного законодавства, що передбачає надання різноманітних видів підтримки, включаючи фінансову, інформаційну та консультаційну, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва. Проте важливо враховувати, що стабільність економіки тісно пов'язана з ефективністю застосування державних програм підтримки. Необхідно також відзначити, що уряд повинен забезпечити підтримку підприємств, які здійснюють експортну діяльність, та сприяти наданню підтримки в галузі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів та фахівців, що займаються управлінням підприємницькою діяльністю.

У глобальному економічному контексті, коли країну стурбовано економічними викликами та загрозами, державні програми підтримки бізнесу грають ключову роль у підтримці економічного зростання й розвитку. На рисунку 1 представлені основні фінансові інструменти, які уряд використовує для підтримки бізнесу в умовах війни.

У зусиллях протистояти складним економічним викликам, що виникають внаслідок соціально-економічних наслідків війни, Уряд України, враховуючи Постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до порядків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 року № 28», що регулює механізми фінансової державної підтримки суб'єктів підприємництва в рамках Державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %» від 27 грудня 2023 року, прийняв рішення узгоджувати стратегічні заходи з метою оптимізації програм фінансової підтримки для підприємств. З моменту впровадження зазначеної Постанови, проводяться значні зміни до порядків реалізації програм «Доступні кредити 5–7–9 %», «Доступний фінансовий лізинг 5–7–9 %» та «Доступний факторинг» [49].

Державні програми підтримки бізнесу включають:

- Програму «Доступні кредити 5-7-9%»;
- Програму «Фінансовий лізинг 5-7-9%»;
- Програму кредитування малих та середніх підприємств (МСП) України за пріоритетними напрямками;
 - Програму підтримки фінансування інвестиційних проєктів МСП за пріоритетними напрямками;
 - Програму грантової підтримки проєктів подвійного призначення;
 - Програму інноваційних ваучерів;
 - Гранти на стартапи та розвиток власного бізнесу;
 - Гранти для розвитку галузей садівництва, ягідництва та тепличного господарства;
 - Гранти для створення або розвитку переробних підприємств;
 - Компенсацію за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб [49].

Ці заходи спрямовані на підтримку бізнесу в умовах складних економічних викликів, щоб забезпечити стабільність та подальший розвиток економіки країни. Навіть при широкому спектрі пріоритетних напрямків, реорганізація програми призвела до збільшення фінансових витрат та зростання заборгованості перед банками з державного бюджету. Такі зміни в програмі

вимагають подальшого аналізу та коригувань з метою забезпечення більш ефективного та економічно обґрунтованого функціонування фінансових механізмів державної підтримки підприємств.

У 2023 році відзначалось припинення виплати компенсацій процентів банкам за участь у державній програмі «Доступні кредити 5-7-9%» протягом п'яти останніх місяців року. Це стало результатом фінансових обмежень та відсутності необхідних коштів у державному бюджеті. Представники чотирьох банків та одного державного службовця, які висловилися анонімно, підтвердили припинення виплат за програмою. За словами директорки Департаменту фінансової стабільності Національного банку України Первін Дадашової, на початку 2024 року заборгованість становила 7 мільярдів гривень [49].

У зв'язку з затримкою отримання міжнародної фінансової допомоги у січні 2023 року Міністерство фінансів України обмежило виплати коштів не лише на пріоритетні видатки. Це призвело до подальшого наростання заборгованості перед банками, яким було обіцяно компенсувати витрати за участь у програмі «Доступні кредити 5-7-9%». Такий крок Міністерства фінансів України був обумовлений нестачею фінансових ресурсів та потребою пріоритизації видатків для забезпечення фінансової стабільності та збереження функціонування інших ключових секторів економіки [49].

Необхідно зазначити, що по закінченні 181-го дня прострочки банки були уповноважені вимагати від учасників державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» покриття цих відсотків. Враховуючи цю обставину, уряд вжив заходів для зміни правил та встановлення нових строків прострочки, збільшивши їх до дев'яти місяців. Крім того, уряд розглядає можливість модифікації самої програми «Доступні кредити 5-7-9%» з метою акцентування уваги на конкретних економічних напрямках для забезпечення більшої ефективності використання фінансових ресурсів [49].

Програма пільгового фінансування аграрних підприємств в межах ініціативи «Доступні кредити 5-7-9%» на період 2024-2025 років була

запроваджена за підтримки Світового банку у рамках «Екстреного проєкту з надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України (ARISE)». Ця програма спрямована на полегшення доступу аграрних підприємств до банківського кредитування, зокрема мікро- та малого бізнесу у сільському господарстві [49].

Уряд України вжив додаткових заходів залучення більшої кількості учасників до державних програм «Доступні кредити 5-7-9%» та «Доступна іпотека 7%», а також запровадив нову державну програму доступного фінансового лізингу для мікро-, малих та середніх підприємств. Ці ініціативи свідчать про стратегічну спрямованість уряду на підтримку розвитку аграрного сектору та забезпечення доступу до фінансових ресурсів для малих та середніх підприємств, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності та економічному зростанню [49].

Голова Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, Данило Олександрович Гетманцев, відзначив, що програма «Доступні кредити 5-7-9%» і надалі відіграє ключову роль у забезпеченні кредитування. Проте, з урахуванням обмежених бюджетних ресурсів на 2024 рік, її необхідно модифікувати і адаптувати до поточних умов та викликів. Особливу увагу слід звернути на цільову підтримку малих та середніх підприємств, які є особливо вразливими до безпекових ризиків. Уряду рекомендується розробити концепцію трансформації програми «Доступні кредити 5-7-9%» до кінця першого кварталу 2024 року, в рамках оновленого меморандуму з Міжнародним валютним фондом (МВФ) [49].

У зв'язку з цим, уряд України планує провести перегляд державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» у 2024 році з метою зробити її більш доступною для підприємств, що мають намір отримати кредитні кошти для інвестиційних цілей. На поточний 2024 рік передбачено виділення понад 5 мільярдів гривень на гранти в переробній галузі з різних джерел фінансування.

Міністерство економіки України разом з Міністерством фінансів України запропонували запустити програму «Доступний факторинг», яка буде діяти в

межах вже існуючої програми «Доступні кредити 5-7-9 %». Основною метою цієї ініціативи є зміцнення державної підтримки українського бізнесу. Програма «Доступний факторинг» передбачає можливість для малих та середніх підприємств збільшити обіговий капітал та отримати додаткові ресурси для розвитку. Ця програма спрямована на підтримку підприємництва та забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів для стимулювання економічного зростання України [20].

Отже, уряд України активно працює над реформуванням та модернізацією державних програм підтримки бізнесу з метою підвищення їх ефективності та доступності для підприємств. Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню економіки України, підвищить конкурентоспроможність підприємств і сприятиме загальному економічному зростанню країни. На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що державна підтримка бізнесу в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності економічного середовища та сприяє його розвитку в умовах глобальних викликів, війни та несприятливих економічних умов. Ці програми, такі як «Доступні кредити 5-7-9%», «Доступна іпотека 7%» та «Доступний факторинг», які спрямовані на підтримку малого та середнього бізнесу, є важливими інструментами для стимулювання економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності підприємств. Відзначено, що національна державна фінансова підтримка бізнесу в умовах глобальних загроз вимагає комплексного підходу та виважених рішень, проте важливим аспектом є постійний аналіз та коригування програм для їхньої оптимізації та адаптації до змінних умов. У цьому контексті розв'язання цієї проблеми сприятиме забезпеченню стійкості економіки, збереженню робочих місць та підтримці підприємств у періоди глобальних криз.

3.2. Роль громадських організацій та бізнес-асоціацій у підтримці розвитку малого бізнесу в умовах військового конфлікту

Малі підприємства сьогодні є найпоширенішим видом бізнесу, оскільки їх легше створити навіть при обмеженому досвіді чи його відсутності. З часом такі підприємства можуть зростати до середніх за рахунок збільшення обороту та залучення додаткових ресурсів. Розвиток українського підприємництва триває лише декілька десятиліть і вимагає більш глибоких теоретичних досліджень та аналізу загалом, чіткого визначення його ролі в суспільстві та державі, удосконалення шляхів розвитку під час пандемії та подолання економічних та соціальних проблем.

Активний розвиток сектору малого підприємництва є життєво важливим для будь-якої здорової та успішної ринкової економіки, оскільки він сприяє створенню нових робочих місць та сприяє економічному зростанню та інноваційному розвитку. Останні два роки стали випробуванням для малого бізнесу через пандемію. Підприємці змушені були шукати вихідні шляхи для збереження своїх підприємств та уникнення банкрутства.

Один із викликів для малого бізнесу полягає у застосуванні цифрових технологій та перехід до онлайн-торгівлі. Розвиток малого бізнесу також вимагає вдосконалення форм та методів управління з урахуванням їхніх особливостей та використання накопиченого досвіду з країн розвинутої ринкової економіки [18, 55, 64, 66-68, 72, 77, 78, 83, 84, 87].

Умови військового конфлікту створюють значні виклики для розвитку малого бізнесу, який є одним із стовпів стабільності економіки в будь-якій країні. Громадські організації та бізнес-асоціації виступають важливими посередниками у забезпеченні підтримки цього сектору в умовах надзвичайних обставин.

У період військового конфлікту, громадські організації та бізнес-асоціації відіграють ключову роль у мобілізації ресурсів для підтримки малого бізнесу. Вони можуть організовувати фінансову допомогу, надавати консультації з

управління та розвитку бізнесу, а також сприяти доступу до необхідних матеріальних ресурсів та технологій. Громадські організації та бізнес-асоціації виступають заступниками інтересів малого бізнесу перед урядом та іншими зацікавленими сторонами. Вони можуть лобіювати за впровадження спеціальних програм та законодавчих актів, спрямованих на підтримку цього сектору економіки, а також за захист прав та інтересів підприємців.

В таких складних умовах, громадські організації та бізнес-асоціації можуть відігравати важливу роль у підтримці розвитку малого бізнесу. Вони можуть:

- надавати інформаційну та консультаційну підтримку. Інформувати про доступні програми допомоги, надавати консультації з юридичних, бухгалтерських та інших питань, допомагати у пошуку нових ринків збуту;
- забезпечувати доступ до фінансування. Допомагати малому бізнесу в отриманні кредитів, грантів та інших видів фінансової допомоги;
- сприяти розвитку мережування та співпраці. Організовувати форуми, конференції, семінари та інші заходи, де представники малого бізнесу можуть обмінюватися досвідом та налагоджувати ділові контакти;
- захищати інтереси малого бізнесу. Виступати з ініціативами, спрямованими на покращення законодавства та умов ведення бізнесу, лобіювати інтереси малого бізнесу перед органами влади;
- надавати психологічну підтримку. Допомагати власникам малого бізнесу впоратися зі стресом та емоційним вигоранням [9].

Зокрема, «Українська рада бізнесу» надає інформаційну та консультаційну підтримку малому бізнесу, допомагає в отриманні кредитів та грантів, організовує форуми та конференції. Фонд «Гвоздь» надає гранти малому бізнесу, який постраждав від війни, допомагає в адаптації до нових умов ведення бізнесу. «Центр розвитку малого та середнього бізнесу» проводить навчання та тренінги для власників малого бізнесу, надає консультації з юридичних, бухгалтерських та інших питань [21].

Важливо зазначити, що роль громадських організацій та бізнес-асоціацій може відрізнятись в залежності від регіону та специфіки проблем, з якими стикається малий бізнес. Громадські організації та бізнес-асоціації можуть організовувати навчальні програми та семінари з питань управління, маркетингу, фінансів та інших аспектів бізнесу. Це сприяє підвищенню кваліфікації підприємців та підтримує їхній професійний розвиток. Громадські організації та бізнес-асоціації створюють мережу підтримки для малих підприємств, де підприємці можуть обмінюватися досвідом, знаходити партнерів та отримувати підтримку у вирішенні проблем.

Отже, умови військового конфлікту ставлять підвищений тиск на розвиток малого бізнесу, але громадські організації та бізнес-асоціації можуть відіграти важливу роль у підтримці цього сектору. Їхня мобілізація ресурсів, лобіювання інтересів, організація навчальних програм та створення мережі підтримки сприяють зміцненню малого бізнесу в умовах військових конфліктів.

3.3. Перспективи розвитку малого бізнесу після завершення військового конфлікту

Після завершення військового конфлікту країна вступає в новий етап свого розвитку, де відновлення економіки та підтримка малого бізнесу відіграють ключову роль. Завершення військового конфлікту відкриває шлях до економічного відновлення країни. Малий бізнес може відігравати ключову роль у цьому процесі, створюючи нові робочі місця, залучаючи інвестиції та сприяючи зростанню валового внутрішнього продукту.

Після війни країна може розпочати реформи, спрямовані на покращення умов для розвитку малого бізнесу. Це може включати спрощення процедур реєстрації бізнесу, зниження податків, надання фінансової підтримки та навчання підприємців. Військові дії можуть спричинити значні пошкодження інфраструктури країни. Відновлення цієї інфраструктури створює нові можливості для розвитку малого бізнесу, зокрема у будівельній галузі та сфері

послуг. Міжнародні організації та країни-партнери можуть надавати фінансову та технічну підтримку для відновлення економіки та підтримки малого бізнесу. Це може включати надання кредитів, навчання та консультації з розвитку бізнесу [5].

Основні перспективи розвитку малого бізнесу після завершення військового конфлікту наведені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Основні перспективи розвитку малого бізнесу після завершення
військового конфлікту (згруповано автором)**

Перспектива розвитку	Характеристика
Економічне відновлення	Відновлення економіки країни після війни сприяє зростанню попиту на товари та послуги, що створює нові можливості для малого бізнесу.
Реформи та підтримка	Проведення реформ у сфері підприємництва, спрощення процедур реєстрації бізнесу, зниження податків та надання фінансової підтримки сприяють розвитку малого бізнесу.
Відновлення інфраструктури	Відновлення пошкодженої інфраструктури створює нові можливості для розвитку будівельної галузі та сфери послуг.
Міжнародна підтримка	Надання фінансової та технічної підтримки з боку міжнародних організацій та країн-партнерів допомагає залучити інвестиції та розвивати малий бізнес.

Після завершення військового конфлікту економіка країни потребує відновлення. Це створює нові можливості для малого бізнесу через зростання попиту на товари та послуги. Малі підприємства можуть використати цей попит, щоб розширити свої види діяльності, збільшити виробництво та залучити більше клієнтів.

Проведення реформ у сфері підприємництва, таких як спрощення процедур реєстрації бізнесу та зниження податків, а також надання фінансової підтримки з боку уряду або місцевих влад можуть значно полегшити умови для розвитку малого бізнесу. Ці заходи сприяють створенню сприятливого підприємницького середовища та стимулюють підприємців до відкриття нових підприємств та розширення діяльності існуючих [11].

Відновлення пошкодженої під час війни інфраструктури (доріг, комунікацій, житлового фонду тощо) створює нові можливості для малого

бізнесу. Наприклад, будівництво та ремонт інфраструктури може збільшити попит на будівельні матеріали та послуги, що надаються будівельними компаніями. Крім того, покращена інфраструктура може підвищити доступність для малого бізнесу до ринків та клієнтів.

Надання фінансової та технічної підтримки з боку міжнародних організацій та країн-партнерів є важливим чинником у розвитку малого бізнесу після війни. Ці допоміжні заходи можуть включати надання грантів, кредитів за пільговими умовами, технічну підтримку та консультування, які сприяють залученню інвестицій та розвитку підприємництва. Разом із зусиллями уряду та місцевих влад, міжнародна підтримка допомагає забезпечити сталість та стійкість розвитку малого бізнесу.

Отже, завершення військового конфлікту відкриває нові можливості для розвитку малого бізнесу. Шляхи підтримки малого бізнесу після війни включають економічне відновлення, проведення реформ, відновлення інфраструктури та міжнародну підтримку. Розвиток малого бізнесу є ключовим фактором в економічному відновленні країни та підвищенні рівня життя її громадян.

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами проведеного дослідження варто зробити відповідні висновки:

Визначено, що поняття економічної стратегії розвитку малого бізнесу визначається різними авторами як система цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення довгострокових цілей розвитку підприємства в умовах конкурентного або змінюваного економічного середовища. Основною метою економічної стратегії є забезпечення стійкості, ефективності та успішного функціонування малого підприємства в умовах постійних змін. Сутність економічної стратегії розвитку малого бізнесу полягає у визначенні цілей та пріоритетів розвитку підприємства, аналізі внутрішнього та зовнішнього середовища, а також виборі оптимальних методів та інструментів для досягнення цих цілей.

Досліджено, що мале підприємництво може стати рятівником для української економіки, оскільки його розвиток сприяє підвищенню платоспроможності населення та збільшенню надходжень до державного бюджету. Зміцнення економічної стабільності країни вимагає активізації підприємницької діяльності, що в перспективі дозволить ефективніше протистояти зовнішнім загрозам і забезпечити економічну безпеку.

Виявлено, що забезпечення ефективного функціонування малого підприємництва залежить від соціально-економічних явищ, процесів та впливових факторів, які можуть сприяти або стримувати розвиток підприємницької діяльності. Ці фактори можна поділити на зовнішні (або екзогенні), які регулюються на державному рівні, та внутрішні (ендогенні), які визначаються конкретними механізмами регулювання та управлінськими рішеннями на рівні окремого малого підприємства.

Досліджено, що різні галузі малий бізнесу переживали військовий конфлікт по-різному. Зокрема, сфери послуг, пов'язані з туризмом та розвагами, а також роздрібна торгівля продуктами харчування, серед інших,

зазнали значних втрат через зниження попиту та обмеження доступу до ресурсів. Регіональні особливості також вплинули на малий бізнес. Підприємства в областях з активними бойовими діями мали обмежений доступ до ресурсів та більші втрати, порівняно з тими, що знаходилися в безпечних регіонах. Певні малі підприємства, зокрема продуктові магазини та сімейні бізнеси, продемонстрували вищу стійкість порівняно з великими корпораціями, можливо, завдяки їхній гнучкості та здатності швидко адаптуватися до змінних умов.

Зазначено, що Україна, подібно багатьом країнам, визнає важливість малого бізнесу як ключового фактора для стабільного економічного розвитку. Методичні підходи до аналізу розвитку малого бізнесу в Україні можуть стати вирішальними для розуміння його стану та визначення шляхів підтримки та розвитку. Розуміння структури малого бізнесу, включаючи розподіл за галузями, географічним розташуванням та власністю, є ключовим для ефективного аналізу його розвитку. Методичні підходи до аналізу структури можуть допомогти виявити потенційні сильні та слабкі сторони різних секторів малого бізнесу. Оцінка фінансового стану малих підприємств дозволяє визначити їхню стійкість та потенціал для подальшого розвитку.

Проаналізовано, що малий бізнес в Україні виявляє стійкість та адаптивність у важких умовах, а також користується певною підтримкою з боку держави для збереження та розвитку своєї діяльності. Подальші дії щодо забезпечення сприятливих умов для відновлення й розвитку малого та середнього бізнесу є доцільними, враховуючи їхню стійкість і здатність виконувати важливі соціально-економічні функції в надскладних умовах. Розвиток бізнесу значною мірою залежить від ефективності рішень державної влади, яка має швидко реагувати на мінливе середовище, обирати правильні інструменти й методи контролю та підтримки. Це забезпечить успішне функціонування МСП, сприятиме стійкості економіки країни в період війни та створенню міцних підвалин для економічно сильної України в майбутньому.

Досліджено, що уряд України активно працює над реформуванням та модернізацією державних програм підтримки бізнесу з метою підвищення їх ефективності та доступності для підприємств. Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню економіки України, підвищить конкурентоспроможність підприємств і сприятиме загальному економічному зростанню країни. На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що державна підтримка бізнесу в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності економічного середовища та сприяє його розвитку в умовах глобальних викликів, війни та несприятливих економічних умов. Ці програми, такі як «Доступні кредити 5-7-9%», «Доступна іпотека 7%» та «Доступний факторинг», які спрямовані на підтримку малого та середнього бізнесу, є важливими інструментами для стимулювання економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Досліджено, що умови військового конфлікту ставлять підвищений тиск на розвиток малого бізнесу, але громадські організації та бізнес-асоціації можуть відіграти важливу роль у підтримці цього сектору. Їхня мобілізація ресурсів, лобіювання інтересів, організація навчальних програм та створення мережі підтримки сприяють зміцненню малого бізнесу в умовах військових конфліктів.

Обґрунтовано, що завершення військового конфлікту відкриває нові можливості для розвитку малого бізнесу. Шляхи підтримки малого бізнесу після війни включають економічне відновлення, проведення реформ, відновлення інфраструктури та міжнародну підтримку. Розвиток малого бізнесу є ключовим фактором в економічному відновленні країни та підвищенні рівня життя її громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрющенко Г. О. Малі підприємства: критерії визначення. *Формування ринкових відносин*. 2018. № 10. С. 7-14.
2. Ареф'єва О., Пілецька С., Лістрова М. Формування конкурентної стратегії підприємства в системі антикризового управління. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-35> (дата звернення: 29.04.2024)
3. Балащук Т. Значення малого бізнесу в економіці країни. *Волинь*. 2017. № 11. С. 47-49.
4. Берчак Т. Малий бізнес, як двигун економіки: зарубіжний досвід державної підтримки. *Міжнародна економіка*. 2017. № 11. С. 203-209.
5. Бугайчук В., Грабчук І., Аляб'єва В. Стратегія інноваційного розвитку підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-84> (дата звернення: 29.04.2024).
6. Бугайчук В. В., Кривульський Є. В., Глюза К. А. Формування стратегії розвитку підприємства в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 56. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-81> (дата звернення: 29.04.2024)
7. Василець Н. М. Наукові підходи до розвитку малого бізнесу в умовах війни. *Менеджмент і безпека в умовах війни: теоретичні та прикладні аспекти: матеріали-науково-практичної інтернет-конференції* (м. Львів, 13 травня 2022 року); упоряд. В.С. Бліхар. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 110-121.
8. Вдовічен А. А., Вдовічена О. Г. Триєдиний вектор стабілізації економіки України в умовах неконтрольованих глобальних викликів. *Вісник Чернівецького тогівельно-економічного інституту. Серія: Економічні науки*. 2020. Вип. I (77). С. 12–30.
9. Гармаш Р. Б. Стратегії розвитку промислових підприємств у світлі глобалізаційних процесів. *Академічні візії*. 2023. Вип. 17. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/200> (дата звернення: 29.04.2024)
10. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144. Документ 436-IV, чинний, поточна редакція – Редакція від 12.01.2022, підстава – 1962-IX . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 29.04.2024)
11. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56> (дата: звернення: 29.04.2024).
12. Довмат С. А. Порівняльний аналіз малого бізнесу в азійських країнах. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2020. № 1 (3). Том 2. С. 32-38.

13. Дячун О. Стимулювання розвитку підприємництва в Україні в контексті європейських стандартів. *Нарощування фінансово-економічного потенціалу суб'єктів економічних відносин як основа поступального розвитку територіально-господарських систем* : монографія. Т. : ФОП Паляниця В.А., 2021. С. 85–89.
14. Забужко І. Принципи та мета державного сприяння розвитку малого бізнесу: зарубіжний досвід. *Економічна думка*. 2017. № 9. С. 117-121.
15. Ковальчук Н., Калугарь А. Виклики для підприємств України в умовах війни з росією. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-57> (дата звернення: 29.04.2024).
16. Ковтун Е. О., Денисевич Є. С., Зайцева Д. Є. Фактори впливу на формування стратегії підприємства при виході на зовнішні ринки. *Молодий вчений*. 2017. № 4 (44). С. 669-673.
17. Коробка С. В. Особливості релокації малого підприємництва в умовах війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 7. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-04-14> (дата звернення: 29.04.2024).
18. Мельник Т. Український бізнес в умовах війни: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2023. № 7(3). 07. URL: <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.07> (дата звернення: 29.04.2024).
19. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 2 (100). С. 3-11.
20. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv> (дата звернення: 29.04.2024)
21. Ольшанський О. В. Перспективи розвитку підприємництва в контексті реалізації стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей. *Ефективна економіка*. 2022. № 3. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2022/5.pdf (дата звернення: 29.04.2024)
22. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.04.2024)
23. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/income/2022/> (дата звернення: 29.04.2024)
24. Петлюк Ю. В. Оптимізація державної політики розвитку малого й середнього бізнесу в Україні. *Регіональна економіка*. 2016. № 7. С. 91.
25. Піхняк Т. А. Сучасні виклики для економічного розвитку малого підприємництва в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2021. Вип. 2 (25). С. 24-29.
26. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Документ 2755-VI, чинний, поточна редакція – Редакція від 07.05.2022,

підстава – 2214-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 29.04.2024)

27. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 29.04.2024)

28. Розанов Т. Еволюція поглядів на природу малого та середнього бізнесу у зарубіжній економічній науці. *Питання економіки*. 2018. № 9. С. 44-48.

29. Фінк Т. А. Малий та середній бізнес: зарубіжний досвід розвитку. *Молодий вчений*. 2021. № 4. С. 177-181.

30. Щаленюк О. Є. Державне регулювання діяльності малих підприємств: український та зарубіжний досвід. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 12 (36). С. 60-64.

31. Ястремська О. М. Особливості управління діяльністю малого підприємства: теоретичний аспект. *Економічна думка*. 2016. № 4. С. 24-29.

32. Barringer B. R. *Entrepreneurship: Successfully Launching New Ventures*. Pearson/Prentice-Hall : Upper Saddle River, 2018. 592 p.

33. Bass Frenk M. Diffusion Model estimation using adaptive nonlinear least squares. Multiple Grneration Aloritm NL2SOL, Working Paper, Bass Economics. Glenmoor Court, Frisco, Texas, 2014. 214 p.

34. Bhide A. *The Origin and Evolution of New Businesses*. Oxford : Oxford University Press, 2020. 432 p.

35. Bortnik S. (2022). Funktsionuvannia maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [The functioning of small and medium-sized enterprises in Ukraine: the current state and prospects for development]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, (36), 36-46

36. *Ekonomika yide na zachid: yak riatuietsia ukraïnskyi biznes vid viiny* [The economy is going west: how Ukrainian business is saved from the war] (2022, 11 May). lb.ua: website. URL: https://lb.ua/economics/2022/05/11/516454_ekonomika_ide_zahid_yak_ryatuietsya.html (дата звернення: 29.04.2024)

37. Filonenko O. (2022, 17 Serpnia). Na Lvivshchynu relokuvalys ponad 200 pidpriemstv: u yakykh haluziakh vony pratsiuiut [More than 200 enterprises relocated to the Lviv Region: in which industries do they work]. lviv.media: website. URL: <https://lviv.media/lvivshchyna/46621-na-lvivshchynu-relokuvalys-ponad-200-pidpriemstv-u-iakykh-haluziakh-vony-pratsiuiut/> (дата звернення: 29.04.2024)

38. *Malyi i serednii biznes: Skilky chasu znadobytsia na vidnovlennia pislia viiny v Ukraini – doslidzhennia Mastercard* [Small and medium-sized businesses: How long will it take to recover from the war in Ukraine – Mastercard study] (2022, 10 August). Biznes: website. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/skilki-chasu-treba-dlya-vidnovlennya-biznesu-v-ukrajii-pislya-viyni-mastercard-50261211.html> (дата звернення: 29.04.2024)

39. *Pidtrymka biznesu cherez viinu: novyi servis v Dii*. [Business support through war: a new service in Action] (2022, 26 March). Debit Credit: website. URL:

<https://news.dtkk.ua/society-/economics/75537-pidtrimka-biznesu-cerez-viinu-novii-servis-v-diyi> (дата звернення: 29.04.2024)

40. Relokatsiia biznesu na Lvivshchyni. Yaki problemy vynykaly [business relocation in Lviv region. What problems arised] (2023, 16 March). Tvoie misto: website. URL:

https://tvoemisto.tv/news/lvivshchyna_stala_liderom_po_relokatsii_pidpriemstv_i_s_pivpratsi_z_biznesom_145288.html (дата звернення: 29.04.2024)

41. Rykhlitskyi V. (2022, 23 March) Biznes v umovakh viiny: khto zaznav naibilshykh vtrat ta yak vidnovliuutsia pidpriemstva [Business in the conditions of war: who suffered the greatest losses and how businesses recover]. Ekonomichna Pravda: website. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications-/2022/03/23/684549/> (дата звернення: 29.04.2024)

42. Tereshchuk A. (2022, 12 Veresnia). Relokatsiia biznesu v Ukraini ta YeS [Business relocation in Ukraine and the EU]. Liha Zakon: website. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/-213880_relokatsya-bznesu-v-ukran-ta-v-s (дата звернення: 29.04.2024)

43. Viina ta rehiony Ukrainy: yak zminiuietsia pryvablyvist dlia pidpriemstv – analityka [The war and the region of Ukraine: how the change is beneficial for companies – analytics] (2023, 5 April). Detsentralizatsiia: website. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14970> (дата звернення: 29.04.2024)

44. EU4Business. URL: <http://www.eu4business.eu/uk> (дата звернення: 29.04.2024)

45. European Fund for Southeast Europe. URL: <https://www.efse.lu/> (дата звернення: 29.04.2024)

46. Global information and analytical center. URL: http://www.giac.ru/content/document_r_B68E06ED-663B-4104-B622-DA293035CC45.html (дата звернення: 29.04.2024)

47. UNDP Ukraine – United Nations Development Programme. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-10/undp-ua-zvit_vidpovidalna_povedinka_biznesu_v_chasy_viyny_v_ukraini_ukr.pdf (дата звернення: 05.05.2024)

48. Ucci.org.ua. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/65a94bdba6766573718289.pdf> (дата звернення: 25.05.2024)

49. Niss.gov.ua. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/5276> (дата звернення: 25.05.2024)

50. Business.dii.gov.ua. URL: https://business.dii.gov.ua/uploads/7/37703-rezul_tati_opituvanna_biznesu_sicen_2024_1.pdf (дата звернення: 25.05.2024)

51. Вороненко В. І. Обґрунтування напрямів розвитку сонячної енергетики для України // Енергоефективність та відновлювальна енергетика в Україні: проблеми управління / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. І. М. Сотник. – Суми : ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2019. – С. 72-85. – Режим доступу: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/80025>

52. Вороненко В.І., Бурлакова И.М.. Эффекты от использования энергетических природных ресурсов в странах Европейского союза и Украине. Экономика та держава. 2018. № 7. С. 61-66. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/70636>

53. Вороненко В.И., Горобченко Д.В. Теоретические модели анализа эколого-экономического развития. *Економічний простір: Збірник наукових праць*. 2020. № 157. С. 65-68. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/83711>
54. Вороненко В.І., Гриценко П.В., Омеляненко В.А. Визначення індикаторів та рівнів регуляторної ефективності податкових інструментів на національному та світовому рівнях. *Проблеми та перспективи забезпечення макроекономічної стабільності* : монографія / за ред. С. В. Леонова і М. М. Бричко. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 65-75. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/90488>
55. Вороненко В.І., Кубатко О.В., Ковальов Б.Л., Гриценко П.В., Омеляненко В.А. Динаміка цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем. *Агросвіт*. 2022. № 15-16. С. 15-22. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/89229>
56. Гриценко П., Коваленко Є., Вороненко В., Смакоуз А., Степаненко Є. Аналіз дефініції «зміни» як економічної категорії. *Механізм регулювання економіки*, (1 (91), 92-98. URL: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.91.07>
57. Дяченко, А. В., Карінцева, О. І., Тарасенко, С. В., Харченко, М. О., Мазін, Ю. О., Кисильова, К. С. Формування інноваційного інструментарію економічної політики в умовах розвитку світової економічної кризи 2019- 2020 рр. в Україні // *Механізм регулювання економіки*. 2021. № 3. С. 21-40. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.93.02> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/85737>
58. *Економіка і бізнес* : підручник / за ред. Л. Г. Мельника, О. І. Карінцевої. Суми : Університетська книга, 2021. 316 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/83721>
59. *Економіка розвитку: європейський досвід упровадження досягнень Industries 3.0, 4.0 та 5.0* . : навч. посіб. / за ред. Л. Г. Мельника, Ю. М. Завдов'євої. Суми : Університетська книга, 2022. 608 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91525>
60. *Економіка та бізнес-інновації: підручник* / за ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника, д.е.н., проф. О. І. Карінцевої. – Суми : Університетська книга, 2023. – 702 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91523>
61. Карінцева, О. І., Харченко, М. О., Пономарьова, Г. С. Підвищення ефективності бізнес-процесів на виробничому підприємстві // *Механізм регулювання економіки*. 2020. № 4. С. 58-69. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/83754>
62. Лукаш, О., Дерев'янку, Ю., Васильєва, Т., & Танащук, М. (2022). Формування конкурентного середовища у освітньому просторі: роль освітніх провайдерів. *Механізм регулювання економіки*, (3-4(97-98), 31-39. <https://doi.org/10.32782/mer.2022.97-98.08> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/90532>
63. Мельник Л. (2021) *Сучасні тренди економічного розвитку: Досвід ЄС та практика України: підручник* / за ред. Л. Г. Мельника. Суми: ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2021. 432 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/89235>
64. Мельник Л. Г., Маценко О. М., Дериколенко О. М., Кириленко М. В., Стародуб І. А. *Економіка підприємств, територій та макроекономічних систем в умовах цифрових трансформацій: від стабільності й лінійного мислення до антикрихкості та нелінійного, інноваційного мислення* // *Механізм регулювання економіки*. 2021. № 3. С. 67-78. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.93.06> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/87532>
65. Мельник, Л. (2022). Росія – країна, побудована на порушенні божих заповідей: погляд економіста . *Механізм регулювання економіки*, (3-4(97-98), 141-150. <https://doi.org/10.32782/mer.2022.97-98.10> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/90536>
66. Мельник, Л., Ковальов, Б. (2020). Проривні технології в економіці і бізнесі (Досвід ЄС та практика України у світлі III, IV, і V промислових революцій). Сумський державний університет, с. 180. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/79621>
67. Ніколаєв С.О., Вороненко В.І., Ковальов Б.Л., Гриценко П.В., Одеволе О.О. Блокчейн як фактор цифрової трансформації економіки України. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2021. №2. С. 16-23. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/85043>

68. Омеляненко В.А., Литвиненко С.М., Вороненко В.І. Аналіз потенціалу конвергенції біо- та нанотехнологій в космічній галузі (національний та міжнародний аспект). Інновації і трансфер технологій: методи, моделі та механізми управління: колективна монографія / за ред. д.е.н. В.А. Омеляненка. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань, 2023. С. 284-296.
69. Сотник І. (2018) Підприємництво, торгівля та біржова діяльність / І. Сотник, Л. Таранюк. – Суми: Університетська книга, 2018. – 572 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/80114>
70. Сучасні тренди економічного розвитку. Книга 1: Трансформації економічних систем: досвід ЄС в реалізації Industries 3.0, 4.0, 5.0: навчальний посібник / за ред. Л. Г. Мельника. Суми: Університетська книга, 2022. 608 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91526>
71. Сучасні тренди економічного розвитку. Книга 2: Кращі практики ЄС для сестейного розвитку : навч. посіб. / за ред. Л. Г. Мельника, Ю. М. Завдов'євої. Суми : Університетська книга, 2022. 608 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91527>
72. Babenko V., Matsenko O., Voronenko V., Nikolaiev S., Kazak D. Economic prospects for cooperation the European Union and Ukraine in the use of blockchain technologies. The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism. 2020. № 12. С. 8-17. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/83746>
73. Hrytsenko P., Voronenko V., Kovalenko Ye., Kurman T., Omelianenko V. Assessment of the development of innovation activities in the regions: Case of Ukraine. Problems and Perspectives in Management. 2021. 19(4). P. 77-88. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/85729> (SCOPUS)
74. Hrytsenko, P.V., Kovalenko, Y.V., Voronenko, V.I., Smakouz, A.M., Stepanenko, Y.S. Analysis of the Definition of “Change” as an Economic Category. Mechanism of Economic Regulation. 2021. № 1. С. 92-98. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/84025>
75. Ji, Z., & Sotnyk, I. (2023). Economic analysis of energy efficiency of China's and India's national economies. Mechanism of an Economic Regulation, (1(99)), 11-16. <https://doi.org/10.32782/mer.2023.99.02> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91221>
76. Jianming Mu, Goncharenko O. S., Chortok Yu. V., Yaremenko A. H. Peculiarities of Formation of the Region's Logistics Infrastructure on the Basis of Eco-Innovations Within the Framework of Stakeholders' Partnership in the Enterprise-Region-State System // Mechanism of Economic Regulation. 2021. № 4. P. 22-29. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.94.03> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/87514>
77. Karintseva O. I., Yevdokymov A. V., Yevdokymova A. V., Kharchenko M. O., Dron V. V. Designing the Information Educational Environment of the Studying Course for the Educational Process Management Using Cloud Services. Механізм регулювання економіки. 2020. № 3. С. 87-97. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2020.89.07>
78. Kovalov, B., Karintseva, O., Kharchenko, M., Khymchenko, Y., & Tarasov, V. (2023). Methods of evaluating digitization and digital transformation of business and economy: the experience of OECD and EU countries. Економіка розвитку систем, 5(1), 18-25. <https://doi.org/10.32782/2707-8019/2023-1-3> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91585>
79. Kubatko, O. V., Kubatko, O. V., Sachnenko, T. I., Oluwaseun, O. O. Organization of Business Activities with Account to Environmental and Economic Aspects // Mechanism of Economic Regulation. 2021. № 2. P. 76-85. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.92.08> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/85180>
80. Kubatko, O., Merritt, R., Duane, S., & Piven, V. (2023). The impact of the COVID-19 pandemic on global food system resilience. Mechanism of an Economic Regulation, (1(99)), 144-148. <https://doi.org/10.32782/mer.2023.99.22> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91371>
81. Lukash, O. A., Derev`yanko, Y. M., Kozlov, D. V., Mukorez, A. I. Regional Economic Development in The Context of the COVID-19 Pandemic and the Economic Crisis // Mechanism of

Economic Regulation. 2021. № 1. P. 99-107. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.91.08>
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/84026>

82. Melnyk, L. Hr., Shaulska, L. V., Mazin, Yu. O., Matsenko, O. I., Piven, V. S., Konoplov, V. V. Modern Trends in the Production of Renewable Energy: the Cost Benefit Approach // Mechanism of Economic Regulation. 2021. № 1. P. 5-16. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.91.01> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/83761>

83. Melnyk, L., Karintseva, O., Kubatko, O., Derev'yanko, Y., & Matsenko, O. (2022). Restructuring of socio-economic systems as a component of the formation of the digital economy in Ukraine. Mechanism of an Economic Regulation, (1-2(95-96), 7-13. <https://doi.org/10.32782/mer.2022.95-96.01> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/89627>

84. Melnyk, L., Kovalov, B., Mykahilov, S., Mykhailov, S., Skrypka, Y., & Starodub, I. (2022). Dynamics of reproduction of economic systems in the transition to digital economy – in the light of synergetic theory of development*. Mechanism of an Economic Regulation, (3-4(97-98), 7-14. <https://doi.org/10.32782/mer.2022.97-98.01>
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/90520>

85. Melnyk, L., Matsenko, O., Kalinichenko, L., Holub, A., & Sotnyk, I. (2023). Instruments for ensuring the phase transition of economic systems to management based on Industries 3.0, 4.0, 5.0. Mechanism of an Economic Regulation, (1(99), 34-40. <https://doi.org/10.32782/mer.2023.99.06> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91226>

86. Nesterenko V., Dolhosheieva O., Kirilieva A., Voronenko V., Hrytsenko P. «Green» vector of the economic development of the country. Mechanism of Economic Regulation. 2021. № 3. C. 82-90. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/87533>

87. Nikulina, M., Sotnyk, I., Derykolenko, O., & Starodub, I. (2022). Unemployment in Ukraine's economy: COVID-19, war and digitalization. Mechanism of an Economic Regulation, (1-2(95-96), 25-32. <https://doi.org/10.32782/mer.2022.95-96.04>
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/89630>

88. Omelyanenko V., Pidorychev I., Voronenko V., Andrusiak N., Omelianenko O., Fyliuk H., Matkovskiy P., Kosmidailo I. Information & Analytical Support of Innovation Processes Management Efficiency Estimations at the Regional Level. International Journal of Computer Science and Network Security. 2022. Vol. 22, No. 6. P. 400-407. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/89615>

89. Sotnyk I. M., Nahorni M. V., Maslii M. Yu., Nikulina M. P., Yehorov Y. V. Problems of Unemployment in Ukraine Under the COVID-19 Pandemic // Mechanism of Economic Regulation. 2021. № 3. P. 88-96. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.93.08>
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/87534>

90. Sotnyk, I. M., Matsenko, O. M., Popov, V. S., Martymianov, A. S. Ensuring the Economic Competitiveness of Small Green Energy Projects // Mechanism of Economic Regulation. 2021. № 1. P. 28-40. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.91.03>
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/84021>

91. Tambovceva, T. T., Melnyk, L. Hr., Dehtyarova, I. B., Nikolaev, S. O. Circular Economy: Tendencies and Development Perspectives // Mechanism of Economic Regulation. 2021. № 2. P. 33-42. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.92.04>
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/85156>

92. Voronenko V., Horobchenko D. Approaches to the Formation of a Theoretical Model for the Analysis of Environmental and Economic Development. Journal of Environmental Management and Tourism. Craiova: ASERS Publishing, 2018. Vol. 9, Issue Number 5(29). P. 1108-1119. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/77227>

ДОДАТКИ

Додаток А

Рисунок 1.

Ділові очікування погіршилися в листопаді

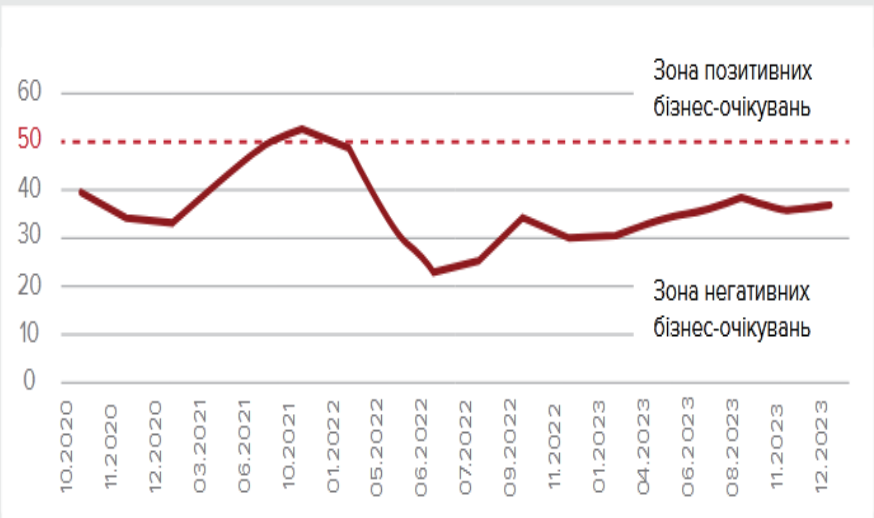
Індекс очікуваних змін ділової активності

Джерело: НБУ

Рисунок 2.

Тренд індексу UBI, 2020-2023

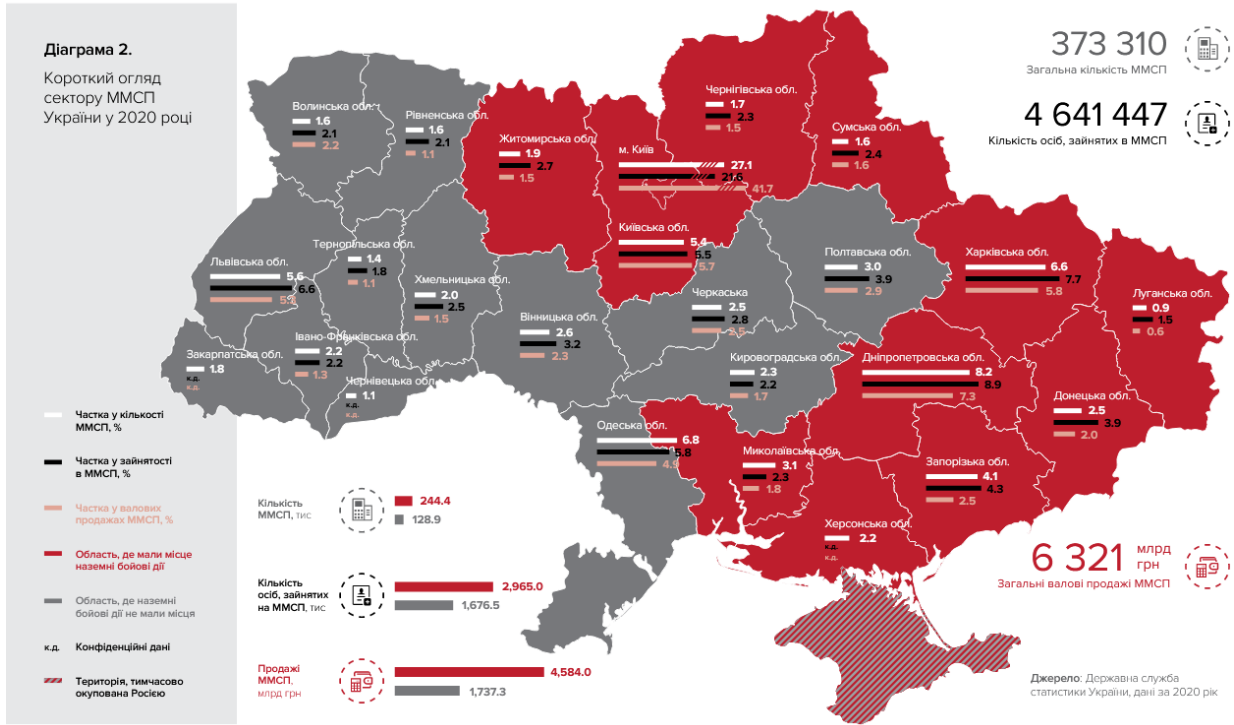
Джерело: розрахунки авторів на основі опитувань

Список товарів та послуг першої необхідності та організаційно-правові форми господарювання, які їх надають [47]

Товари/послуги	Організаційно-правова форма господарювання
Інтернет	Переважно невеликі місцеві приватні компанії
Послуги зв'язку	Приватні компанії, переважно національні; мобільні оператори, що представляють великі підприємства
Доставка питної води	Невеликі місцеві приватні компанії
Централізоване водопостачання	Комунальні підприємства
Електро- та газопостачання	Великі українські приватні та державні підприємства
Роздрібна торгівля продуктами харчування	Великі приватні компанії, як національні, так і міжнародні, а також місцеві маленькі магазини та сімейний бізнес
Медичні послуги (лікарні)	Приватні компанії, комунальні та державні підприємства
Продаж медикаментів	Українські та міжнародні приватні компанії
Громадський транспорт	Комунальні підприємства
Послуги таксі	Міжнародні та місцеві гіг-компанії, а також невеликі місцеві компанії
Залізничний транспорт	Державні підприємства-монополісти
Банківські послуги	Приватні банки, в тому числі з іноземним капіталом, а також державні банки
Вивіз сміття, каналізація	Комунальні підприємства

Додаток В

Діаграма 2.
Короткий огляд сектору ММСП України у 2020 році

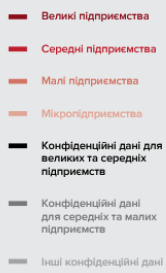

Джерело: Державна служба статистики України, дані за 2020 рік

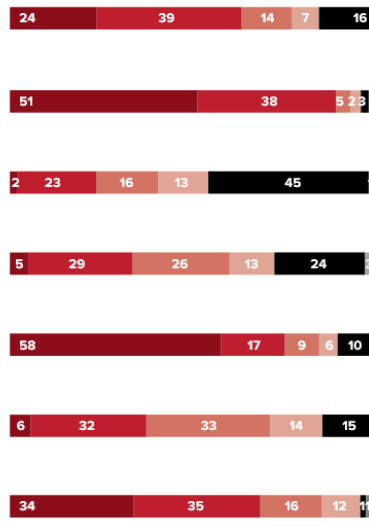
Діаграма 4.

Структура валових продажів за галузями та розмірами підприємств до війни, 2020

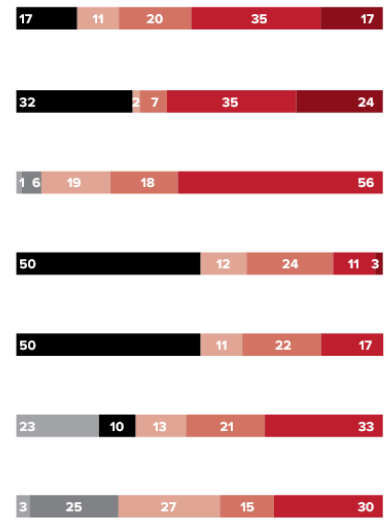
(Відсоток)

Області, де мали місце наземні бойові дії

Області, де наземні бойові дії не мали місця

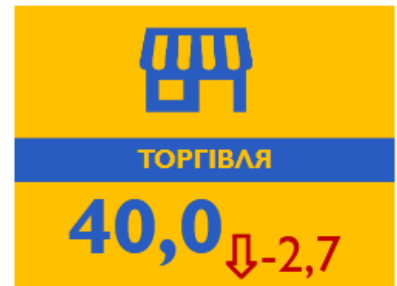
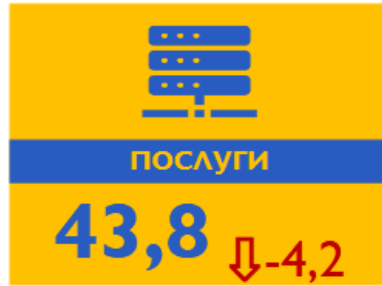
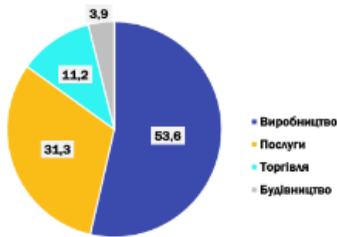

Примітка. Законодавство захищає конфіденційні дані компаній та фізичних осіб. Тому статистичні дані відсутні для деяких підприємств. Переважно дані для великих і середніх підприємств є конфіденційними для галузей сільського господарства, виробництва, будівництва, торгівлі та ремонту автомобілів, транспорту та логістики. Так само в деяких областях дані про середні та малі підприємства є конфіденційними для ІТ сектору та сектору інших послуг. Роздрібна та оптова торгівля включає ремонт автомобілів.

Джерело: Державна служба статистики України, дані за 2020 рік.

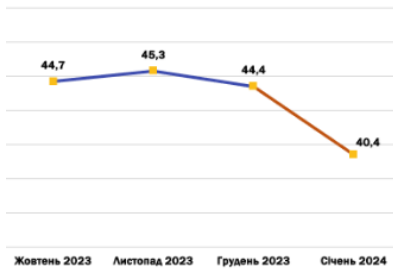

Розподіл респондентів за секторами, у відсотках

40,4 ↓-4,0
БАРОМЕТР БІЗНЕСУ ЗАГАЛЬНИЙ

Барометр бізнесу загальний

Індекси Барометру бізнесу за секторами за період з жовтня 2023 року до січня 2024 року

